им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1983
чылдың
декабрь
20
вторник
№ 292 (13892)
1925 чылдан үнделеттинген
Өртээ 3 көп.

ҮШ НЕДЕЛЯ ИШТИНДЕ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Владимир Титов, Муса Манаров, Валерий Поляков, Александр Волков, Сергей Крикалев болгаш Жан-Лу Кретьен оларның каттышкан ужудуушкуну үш неделя иштинде уламчылап турар.

Телевидение дамчыштыр харылзаазының ийи сеанстарының үезинде парлалга конференциязын чоруткан. Оон үезинде космонавтылар совет болгаш даштыкы журналистерниң хөй санныг айтырыгларынга харылаааннар.

Космонавтиканың төөгүзүнде башкартынып чоруур аң ур ужудуушкунунуң болгаш совет-француз экспедициязының программазы доостур чедип турар. Космонавтылар эртем шинчилелдериниң болгаш шенелделерниң түңнел кедээн күүседир болгаш оон соонда «Союз-ТМ-6» корабльдиң орбитадан Черже бадырарынга белеткел ажылын эгелээр.

Башкартынып чоруур «Мир» комплексте ужудуушкун төлевилеттинген график ёзугаар болуп турар. Бүгү космонавтыларның кадыкшыл байдалы эки.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң

комиссиязында

ЧАА ҮЕ-ЧАДАДА

Айыыл-халап болган зонага кижи фактору онза ужур-уткалыг болу берген. Кижи, кижизиг чоруктуң фактору, бойдус халавынга удур туржуп турар. Ол шыңгыы удур туржуушкунуң байдалынга кижи бүрүзүнүң, ылангыя ажыл-херекти организастап чорударынга бүзүреткен кижилерниң сагыш-сеткил болгаш ажыл-херекчи шынарының шылгалдазы болуп турар. Ынчангаш СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы республикага чурттуң берип турары чүгле материалдыг, техниктиг курлавырларын эвес, харын кижилерниң характерин, кижи факторун база барымдаалап көрүп турар. Чер шимчээшкининиң уржуктарын чок кылып турар үеде тургустунуп келген чедир кылдынмаан чүүлдерни кылыр үеде ол онза чугула.

Сөөлгү хүннерде ындыг берге черлерниң бирээзи вагоннарның чүъгүн дүжүрери болур деп комиссияның хуралынга демдеглээн. Армениже кээп турар чүък кончуг хөй, ынчангаш станциялар боттары вагоннарны дүжүрүп четтикпейн турар. Оон айыылга таварышкан зонаның оруктарынга мөөңнелишкиннер болуп, демир орук шимчээшкинин оожумнадып турар. Байдалды дүрген өскертири-биле комиссия тускай штабты тургускан. Оон сорулгазы хүн бүрү 2000-дан эвээш эвес демир орук вагоннарының чүъгүн дүжүрери болур. Вагоннарның чүъгүн үзүктел чокка дүжүрерин ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазының оралакчызы В. И. Манаевке, партияның Ереван хооркомунуң бирги секретары М. С. Минасбекянга дааскан.

Ол эшелоннарда чүгле техника, тудуг материалдары эвес, оларның хөй кезиинде эвилелдешкен бүгү республикаларның агроүлетпүркомпаларының тургускан эки турачы отрядтары бар. Оларның сорулгазы — чер шимчээшкининге таварышкан көдээ суурларга ажыл-агый амыдыралын катап тургузарынга дузалаары. Эки турачыларның эшелоннарын саат чокка чорударын комиссияның чөвүлел хуралынга шиитпирлээн.

Айыыл-халапка таварышкан районнарда амыдырал болур-чогууру-биле хүн бүрүде тургустунуп турар. Кироваканның эът комбинадында суг хандырылгазын катап тургускан, продукция бүдүрүлгезин ында катап бүдүрүп эгелээн. Хлеб быжырар черлер ажылдап эгелээн. Чурттакчы чоннуң хандырылгазын доктаамал хандырып эгелээн, ажылдап турар магазиннерниң, автолавкаларның саны көвүдээн. Республикага халас дузаламчы кылдыр чоруткан аъш-чем, идик-хеп хуваалдазын саат чокка чорудуп турар.

Эрткен хонуктарның иштинде айыыл-халап болган районнардан 7640 кижини өскээр көжүрген. Оларның чартыын кадыкшыл черлеринче болгаш дыштанылга бажыңнарынче чоруткан. Профэвилелдерниң болгаш транспорт ажылдакчыларының демниг хөделишкининиң, ёзулуг-ла бүгү улустуң дузаламчызының ачызында халаптың уржуктарын чок кылырының чугула үе-чадазы — бичии уруглары, херээженнерни болгаш назылап кырааннарны өскээр көжүрүп чорудары доостур деп турар. Ийи-үш хонук эрткенде чер шимчээшкининиң зоназынга чүгле катап тургузар ажылдарга дорт киржип турарлар артып калыр.

Айыыл-халапка таварышкан зонага турган пенсионерлерниң, инвалидтерниң, назылап кыраан бот кижилерниң байдалының айтырыын тускай чугаалажып көрген. Ол дугайында дыңнадыгны Армян ССР-ниң социал-хандырылга министри Н. М. Балаян кылган. Ол кижилерни шуптузун херек кырында ол регионадан өскээр чоруткан болгаш оларны чогуур социал-эмнелге черлеринде тургускан деп, ол чугаалаан.

Республиканың Социал-хандырылга министерствозунуң баштай тудар объектилерниң аразынга назылап кырааннарга интернат-бажыңнарын болгаш тускай бажыңнарын тударының дугайында элээн каш дилеглерни СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы деткээн.

Кызыл Крестиң болгаш Кызыл Чартык ай ниитилелдериниң лигазының чиңгине секретары Пер Стенбек-биле бодунуң беседазының түңнелдериниң дугайын Н. И. Рыжков чөвүлел хуралдың киржикчилеринге дыңнаткан. Лиганың дузазы-биле Армян ССР-ге амгы үениң эмнелгезин болгаш протез кылыр бүдүрүлгени тударының дугайында баштайгы дугуржулганы чедип алган.

Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, Ю. Д. Маслюков, Д. Т. Язов Армениянын компартиязының ТК-зының бирги секретары С. Г. Арутюнян-биле кады Спитак хоорайның бүдүрүлгелериниң коллективтери-биле ужурашканнар. Хоорайның эр кижилери херээженнерни, чаш уругларны, назылап кырааннарны кадыкшыл черлеринче чорудупкаш, боттары майгыннарда чурттап, объектилерже барып, чаа келир үениң Спитак хоорайын тулары-биле бузундуларны аштап турарлар. Оларның-биле кады Совет Армияның элээн каш муң солдаттары болгаш офицерлери, чурттуң янзы-бүрү районнарындан болгаш даштыкыдан келген он-он эки турачы отрядтар ажылдап турар. Спитакче орук — ёзулуг акы-дунмалышкы чоруктуң оруу.

(СЭТА).

ЧОГААДЫКЧЫ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Чогаадыкчы эвилелдерниң төлээлери-биле СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин дүүн СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдылышкын бажыңынга ужурашкан.

Ол Аъш-чем программазынга, экологияга, чуртталга тудуунга хамаарышкан айтырыгларга доктаагаан болгаш айтырыгларга харылаан. Тургустунуп келген айтырыгларны кады чугаалажып, санал-онал солчуру ажылга идиглиг болуру чугаажок.

Чогаалчылар, композиторлар, артистер культура албан черлериниң материал баазазын быжыглаарының, чогаадыкчы салгал белеткээриниң, культураның үндезилекчилериниң адын мөңгежидериниң, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң талазы-биле чамдык айтырыгларын орта көдүрген. Саналдарны ханызы-биле сайгарып, чогуур хемчеглер алдынар дээрзин Г. Ч. Ширшин демдеглээн.

Солуун арнынга кедуртүнүп турган цемент заводунуң, ээн калган суурларның, бойдус камгалалының айтырыгларын канчаар шиитпирлеттинип турарын ажаа дыңнаткан. Тываага цемент чугула херек болганда, оон тудуун соксадыр арга чок. Айтырыг — агаар хирлендирбес талазы-биле хемчеглерни күштелдирери. Чогаалчыларга чуртталга бажыңын тудары, ваймсылалда улусчу коллективтерге болгаш аныяктар дыштаныр бажыңнарны тускайлаары, театрның ажылынче кичээнгей, аныяктар кижизидилгезин дээш өске-даа шиитпирлезе чогуур айтырыгларга боттуг деткимче, бир дем негеттинип турар.

Чогаадыкчы эвилелдер чоннуң угаан-бодал культуразын сайзырадырынга боттарының төлептиг үлүүн киириштирер хүлээлгелиглер.

(Бистиң корр.).

Социал программа—боттаныышкында

АВАЛАРГА—ҮШ ЧЫЛ ШӨЛЭЭ

Даг-дүгүжүлерниң хоорайы Ак-Довурактың беш чүс хире бичии чурттакчылары ясли чорувайн турар. Чүге ындыгыл деп элдепсиимнер. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң шиитпирин ёзугаар уруглар азырап өстүрерин дээш берип турар төлевирлиг шөлээни үстүнде чаштарның аваларынга үш чыл чедир узаткан. Баштайгы уруун божаан не кижиге ай санында алыр дузаламчы 75 рубль. Ийигизин божаан кижиге база бот-неге ол акшаның түңү — 100 рубль болуп турар.

Ол акшаны материалдыг шаңнал-мактал фондузундан алыр деп шиитпирлээннер, ында кердүнген акша ам дөрт миллион чедип турар Ол түңнүң чыглып өзеринге бот-орулга-чарылга салдар чедирген.

— Шак ындыг базымны кылыр мурнунда мынчангаан бис—деп, комбинаттың директору, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Ю. Комаров СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалап берген—Социологтар, медиктер база экономистер айтырыгны өөренип көрген. Ынчангаш уруг азыраар шөлээ үезинде ажылдавын кижизидип турар аваларга акша-биле дузалаары бүдүрүлгеге экономика талазы-биле ажыктыг болган. Көрүп көрүнер дааң: ведомстволарның ясли-садынга бир урунга-ла комбинат бодунуң бюджединден 900 рубльди төлеп берип турар. Ол акша-ла уруг азырап орар аваларга төлээринге четчир. Аарыг уругларын ажааганы дээш аваларга бюллетень төлевес болур деп чүвени база бодап алыр. Яслидерге бичии уруглар бо-ла аарыырлар, ынчангаш оларның авалары бүдүрүлгеден хоорлуп олуруп бээрлер. Бот-орулга-чарылга үезинде ол элээн таарымча чогу билдингир.

Уругларын азыраар дээш күрүнеден шөлээ алган авалар комбинаттың алды яслисадының кайы-бирээзинге урувун тургузуп алгаш, ажылдап болурлар. Ындыглар эвээш.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың администрациязы болгаш хөй-нийти организациялары бо чаа чүүлдү уругларны эки кижизидеринге база оларның кадыын быжыглаарынга ажыктыг кылдыр көрүп турар.

В. КРИВДИК.
СЭТА-ның корр.
Тыва АССР, Ак-Довурак хоорай.

ЧУРТТАКЧЫЛАРГА ХҮЛЭЭДИР

•Репортаж•

Кызыл хоорайның мурнуу чаа микрорайоннарының кызыгаары хову талазынче улам ырап бар чыдар. Амгы автомагистральдың кайы-даа талазында бажыңнар дески кестүр апарган. Чуртталга бажыңнары-биле чергелештир эң ындыкы микрорайоннарда чаа школаны Горькийниң тудугжулары тудуп турар. Магазин, уруглар садтары, почта, библиотека, аптека дээш өске-даа амыдыралчы объектилер немежип турар.

Чаа микрорайоннарның бирээзин Иркутск областан келген тудугжулар тударын хүлээнип алган. Оларның баштайгы бажыңнары бедип үнген. Олар Кызылдың аалчыларынга чүден көскү—аэропорттап кел чыткан кижи бүрүзүн баштай-ла уткуп алыр. Балконнарын хээлеп каан панель бажыңнарның ийизин декабрь 30-де күрүне комиссиязынга хүлээдир. Кызылчыларның тозан өг-бүлези Чаа чылды чаа бажыңнарга уткуур.

Белениниң кырында келген бир бажыңның чанынга машинавыс доктаапты. Декабрьның ортан четкен-даа болза, даштын чылыы аажок. Даштыкы хана салган даштчыларның чугаа-сооду кожазында объектиден дыңналып турду. Тудуг машиналарының машинизи Альбина Викторовна Маркелова кедуртүр краннарның ажылын хынаап, каңналга херекселдерин четчелээн, чай чок чоруп тур. Баш удур сеттеп ап турарга, туруушкун эвээш болур, ынчангаш бичии хостуг үезинде ол плитка салыкчылары Надежда Георгиевна Маликова биле Татьяна Викторовна Попова оларга дузалажып турар. Туткаңын кылыр кылдыр ол мергежий берген.

Мастер — хандырылга дээш эң харысалгалыг кижи. Материалдар-биле үезинде объектини четчелээрин Андрей Юрьевич Романов холга алган. Материалдарны ыраактан сөөртүр болгаш өртээл баазаларынга саадай-даа бээр. Братскиден бээр чүъктүг машиналар безин кээп турар. Чүък саадааны дээш Кызылдың транспорт-экспедиция операцияларының болгаш контейнер сөөртүлгелериниң конторазынга негелдени тургусканын ол чугааланы. Тудуг адакталган тудум, кылыр ажылы төнместеп, улам чай чокталыр чүве дээрзин айыткаш, мастер чүъктүг ийи машиналарда барды.

Каш хонгаш, чыл төнер. Келир чылдың объектилериниң тудуунга белеткел бо хүннерде эгелээн. Тудугнуң штавы болур вагончикте начальник Сергей Владимирович Верхотуров, бригадирлер төлевилелдер чада салып алган, ам туттунар бажыңнарның планнаашкызын сайгарып ордулар. Ангарскиниң бажыңнары сейсмиктиг байдалдарга таарыштыр кылдынган 97-ги сериязы дээрзин ол чугаалады.

Келир чылдың планы күжениишкиниг, ниитизи-биле 800 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Чүс он ийи аал чурттаар үш, алдап-алдан аал чурттаар № 4, 5, 6, 7 дугаар бажыңнарны дужаар. Шупту 352 квартираны кызылчыларга хүлээдир. Ол ышкаш Минусинскиде алдан аал чурттаар адакталган бажыңны ийиги кварталда ажыглалга киирер. А участоктуң ниити тудары чээрби бажың бүдүн микрорайон.

Чыл төнчүзүнде дужаар ийи бажың Ирина Михайловна Шатованың удурткан шеверлекчилер бригадазының эргезинде кирген. Братскиниң панельдеринге бодаарга, Ангарскиниң шынар талазы-биле аскап турарын мастер-даа, тудугжулар-даа эскерген. Манаа бүдүн чартык катап хөй хоюдуг херегленттинер. А тус чериниң материалдарынче кирер болза, та кандыг болур деп дадагалзалын олар чажырбадылар. Чүгле шынар эвес, үзүктели бээрн кончуг.

Үе кызап келген. А кижи саны эвээш. Далаш кылдынгаш, шынары кудулай бээрийне деп бригадир дүвүреп турар.

Дүгээ турганындан мында хол-биле кылыр ажылдар хөй апарган. Кедуртүр механизмнер бар-даа болза, маляр станогу чок, малгаштаар ажылды механизаставаан. Чарык черлер дуглап, дескилээрин хол-биле кылырга, ур болуп турар. Келген хоюдуг дон-даа боор. Келир чылдан эгелеп чаа механизмнерни тургузарын аазап турар. Ол ажылдың темпизинге салдарлыг болуру чугаажок.

Үш чыл дургузунда бир өске черге барып ажылдаары ындыг-ла амыр эвес. Оон бежен алды кижи чедип келген. Өг-бүлелери-биле келген улустуң уругларының саны дөртен сес. Оларны саликке тургузары, доктаамал кирр бижилге чок өг-бүлениң херээжен эелерин ажылга киирерин — шиитпирлезе чогуур айтырыглар. Тудугжулар амгы үеде бажың кылдыва берген подъездилерде түр чурттап турарлар.

Чаа бажыңнар немежип, кожаларның белээ чаа микрорайоннуң арны көстүп орар. «Чурттаар оран-бажың—2000» программаны амыдыралга боттандырарынга Чөөн Сибирьниң чаа тудугларының эгезин салган Братск болгаш Ангарск хоорайларының төлээлериниң дузазы эвээш эвес болуру чугаажок. Братск хоорайның адын очулдурарга, «акы-дунмалышкы» дээн. Төрээн хоорайының адын бадыткап, олар бистиң республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге акы-дунманың үнелеп четпес дузазын чедирип келгени ол. Чырык, чылыг бажыңнарже көшкеннер «четтирдивис» деп сөзүн албан сөглээрлер.

ЧУРУКТА: шеверлекчилер бригадири И. М. Шатова.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ОЛ КЫМГА АЖЫКТЫГЫЛ?

Декабрь 16. ЕРЕВАН. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязының Н. И. Рыжковтуң даргалаашкыны-биле эрткен хуралынга айыыл-халап зоназындан когарааннарны үндүрер автомобиль транспортунуң чедишпейн турарының дугайында айтырыгны чугаалажып, курлавырларны дилеп тып, дарый күүседир даалгаларны бергилээн. Пассажирлер аргыштырар оруктардан, хоорай маршруттарындан машиналарны дозуп ап, оларны чер шимчээшкининге таварышкан хоорайларже болгаш районнарже чорудуп турган. Элеп түрээн, илегелин оскунган кырганнарны, херээженнерни болгаш чаштарны кадыкшылга черлеринче болгаш дыштанылга бажыңнарынче дарый чедирери негеттинип келген.

Ол үеде хөй кижи кирер «Икарус» деп он ийи автобус Иджеван хоорайже углуг караннадып орган. Азербайджанга чурттап турган черин каггаш чорупкан армян националдыг үш чүс кижини Ереванда Даг-Карабахче чедирери ол.

Ук автономнуг областе кирерин контрольдап турар болганда, кожазында республика-биле кызыгаарга колонна автобустарны КАИ постузунга доктаадыпкан. Ол дээш маргылдаа үнген. Ол маргылдаа үезинде акаа Эн-биsиниң америк журналистери — Кебзи Мария болгаш ийи кинооператор база Би-би-си радиостанциязының киноаппаратуралыг ажылдакчызы Жулиан Охалорен аңаа чедип келген. Иджеванга олар чүгле боттары чедип келбээннер. Оларны Арменияның Х. Абовян аттыг педагогика институдунуң бир башкызы хелемечи болуп эдертип чораан.

Чангыс-ла таварылганы чугааладывыс. А ооң артында кандыг элдептиг чүүл чаштынып чыдар-дыр! Республикага шак ындыг берге үеде, чер шимчээшкининден кижилер когарап турда, дамна чедишпес автобустарны кым ээлеп алганы ол? Бөдүүн кижилер эвес-ле болгай. Кижилерниң амы-тынын камгалаары дээш эвес, а эки амыдырал тып алыр дээш кым сагыш човап турарыл? Ол ышкаш Иджеванга болур аас былаажыышкынын кым баш удур билип, барыын чүктүң парлалгазын чалай тыртып эккелгенил?

Хелемечи болуп чораан ол башкы «Интурист» албанының дилээн ёзугаар чордум деп агартынарын оралдашкан. А ол албан чериниң ажылдакчылары ындыг очулдурукчуну билбес болган.

Декабрьның 10-дан 11-же дүне Ереванда Степанакертче 15 автобус чедип келген, оларга Бакудан, Сумгаиттен болгаш Кировабадтан көшкен муң хире кижини Даг-Карабахче эккелген. Машина бүрүзү он-он когарааннын салым-хуузун шиитпирлеп турар үеде кончуун көрүнер.

Ындыг хемчээлдиг хөделишкинни чажыт организакчылар чок болза, кылыры берге. Ынчаарга ону кым үүлгедип турарыл? Кым кижилерни төрээн черин каарынче, бот-боттарын дайзын кылдыр көөрүнче, дүүнгү ындыктыг деп турган чүүлүнге хөөн чокталырынче ыдалап турарыл?

Националдар аразының чөрүлдээлерин тывылдырып турар Ереванга чурум чок чүүлдерни организастаан кижилерниң аттары билдингир. ДКАО-нуң айтырыгларын сайгарар кылдыр хөй-нийти органы кылдыр тургустунган «Карабах» комитет сөөлгү айларда сорулгазын-даа, бодунуң ажыл-чорудулгазын-даа өскерткен. Бөгүнгү ооң ажылы — забастовкаларже болгаш митингилерже кыйгырыг, чөңгээлер болгаш күткүүшкүннер апарган. Оларның алыс сорулгазы — Даг-Карабахче армян националдыг кижилерни Азербайджандан хөйү-биле көжүрери, Армян ССР-ниң ДКАО-га экономиктиг салдарын улгаттырары, «Армения — ДКАО» деп чаңгыс аай комплексти тургузары, сөөлүнде барып Даг-Карабахты Арменияга каттыштырары.

Арменияда тургустунган берге байдалды ажыглап алгаш, «Карабах шимчээшкининиң» комитетчилери болгаш активистери боттарының үүлгедиглерин уламчылап турар. Чижээ, Ереванның күрүне университединиң башкызы В. М. Манукян, Армян ССР-ниң ЭА-зының институттарының бирээзинде эртем ажылдакчызы И. М. Мурадян олар национал өштежээн, социал чөрүлдээлер өөскүдер ажылдарны кылып турар.

Янзы-бүрү чугаалар тарадырынга, кижилерни дүвүредиринге сонуургалдыг кижилер бар. Бир чижек. Декабрь 8-те Баку хоорайның 22-ги почта салбырындан Ереванда чурттап турар Армен Арушанян деп кижиниң адынга телеграмма келген. Ында мынча деп бижээн: «Арменияда чурттап турар азербайджан чонну бурганның килеңинден камгалап шыдаашынарны магадап тур бис». Ол дээрге ындыг телеграммаңы өске кижилер номчааш, янзы-бүрү чугаа таратсын дээп күзел-дир, чүге дээрге айыттынган адресте ындыг кижи чурттавайн турар. Ол телеграмманы, шынап-ла, хөй удаа чара бижээш, хоорайга чажыды-биле тараткан болуп турар.

Чүү-даа чүве өйлүг болгай. Чоннуң национал хөөнүн ажыглап, оларны бот-боттарынче ыдалаар чорукту соксадыр херек. «Ол дээрге эрге-чагыргаже чүткээн кижилер-дир. Ону доктаадыр херек, аңаа бистиң политиктиг-даа, административтиг-даа бүгү күжүвүстү ажыглаар херек»—деп, М. С. Горбачев чугаалаан болгай.

В. ЯНЧЕНКОВА.
СЭТА-ның тускай корр.
Ереван.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

КЫШТАГЛААШКЫНГА БЕЛЕТКЕЛ ЧОК КИРГЕН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ээлчеглиг хуралынга Бай-Тайга болгаш Улуг-Хем районнарының совхозтарында мал кыштаглаашкынын эрттирип турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Ниитиниң малын кыштаглаашкынга белеткээр талазы-биле организастыг хемчеглерни улус депутаттарының Бай-Тайга болгаш Улуг-Хем районнар Советтериниң күүскомнары кошкак алган дээрзин Бай-Тайга райкүүском даргазы В. Х. Сүге-Маадырның, Улуг-Хемде РАҮК чөвүлелиниң даргазы Н. Т. Букшаның илеткелдерин дыңнааш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиум кежигүннери айытканнар. Районнарның ажыл-агыйлары эрткен чылдарның четпестеринден түңнел үндүрбээнинден бо келген кышты организас чок уткаан.

Бо чылын ук районнарның ажыл-агыйлары мал чеми белеткээрининг пландарын күүсетпээн, ооң уламындан мал чеминиң курлавыры эвээш болган. Ниитизи-биле Бай-Тайганың ажыл-агыйлары бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнерин чемгерилге единицазынче шилчидерге, бердинген даалганың 45,4 хуузун, а Улуг-Хем — 51 хуузун белеткээн. Ол дээрге эрткен чылдаазындан куду көргүзүглер болур. Бир башка онаалтыр белеткеттингени база республиканың нииткөргүзүүнден куду болуп турар.

Ол хиреэинде ук районнарның совхозтары мал чемин төтчеглеп турар, ол чорук кодан, бригада, ферма бүрүзүнге тус-тус лимит карточказын тургуспаанындан болуп турар. Ховулардан саван чыыр ажыл база кошкак, ылангыя Улуг-Хем районн 15,4 муң тонна саван чыыр даалгалыг турган, ону чүгле 130 ажыг тонна кылдыр күүсеткен. «Ак-Туруг», «Улуг-Хая» болгаш «Найырал» совхозтар мал чемин чөп ажыглаарынче кичээнгей салбайн турар, сараттарны кажаалаваанындан сигенни хуу мал чаза базып турар.

Кажааларны болгаш малчыннар бажыңнарын чогуур үезинде кышка белеткевес чорук бо ийи районда чылдан чылче улажып келген деп хуралга шүгүмчүлээн. Бай-Тайганың ажыл-агыйлары кажаалар, чуртталга бажыңнары, чунар-бажыңнар, кызыл-булуңнар септээр ажылче чүгле октябрьның ийиги чартыындан эгелеп кирген, ооң уламындан септелгениң шынары куду болган. 24 автоводовозтуң чүгле 16-зы белен. «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арысканфермазында кормоцех ажыглалга кирбээн, өдек арыглаар транспортёр ажылдаваан. Ниитизи-биле Улуг-Хем районда 11 кормоцехтиң чүгле ийизи ажылдап турар. Машиналарның болгаш механизмнерниң септелгези куду шынарлыг. Фермаларда хол-биле кылыр ажылдар хөй, ийи ээлчег-биле ажылдаарынче шилчилге боттанмайн турар.

Малды тургузу азыралче шилчидип турар үеде дыка хөй ажыл-агыйлар оларны чемгерериниң чурумун хажытkан, чем бээриниң, суг сөөртүрүнүң хуусааларын үзүп турган фактылар бар. Дыка хөй совхозтарда саар инек ам-даа чер оъттавышаан.

Кышка белеткелди чогуур үезинде чорутпаанындан когарал үнүп турар. Чүгле октябрь-ноябрь айларда Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларынга 534 баш мал өлген, а Улуг-Хемде хораан малдың саны 1200 баш четкен. «Эйлиг-Хем», «ҮТКА 25 чылы», «Ак-Туруг» совхозтарда хөй баш мал өлген.

Мал продукциязының колкол хевирлерин бүдүрери эвээжеп эгелээн деп хуралга айыткан. Чижээ, бо чылдың ноябрь төнчүзүнде хонукта сүт садарының хемчээлин эрткен чылдаазындан Бай-Тайга 8 кг, Улуг-Хем 1740 килограммга кызырган.

Кыштаглаашкынны эрттирип турарының бо байдалы бо чылын күрүнеге мал продуктуларын садарының планнарын үзеринге чедирип турар дээрзин айыткан. Улуг-Хемдаа, Бай-Тайга-даа бо чылдың декабрь 1-ниң медээзи ёзугаар эът, сүт садарының хемчээлин кызырган.

Бо четпестерни үстүнде районнарның совет, ажыл-агый органнарының удуртукчулары, агроүлетпүр каттыжыышкыннары кичээнгейге албайн, чер-черлерге дээштиг хемчеглерни боттандырбайн келген дээрзин хуралга айыткан болгаш мал кыштаглаашкынынга болдурган четпестери дээш Бай-Тайга райкүүскомунуң даргазы В. Х. Сүге-Маадырны, Улуг-Хемниң РАҮК чөвүлелиниң даргазы Н. Т. Букшаны шыңгыы сагындырган болгаш кыштаглаашкынны чогумчалыг эрттирери дээш хуу харысалгазын күштелдирерин негээн.

Улус депутаттарының Улуг-Хем болгаш Бай-Тайга район Советтериниң күүскомнары, агроүлетпүр каттыжыышкыннары СЭКП ТК-ның чоокта чаа чоруткан Чагаазында салдынган сорулгаларын удуртулга болдурарын, бар четпестерни чайладыры дээш дээштиг хемчеглерни алырын, кышкы үеде малдын баш санының чидириин эң кызырарын чедип алыр ужурлуг дээрзин хуралдан хүлээп алган доктаалда айыткан.

Партияның область конференциязының делегаттары

БРИГАДИР

«Чер шак ындыгларга туттунуп турар болгай» деп Д. К. Доржукайның удурткан бригаданың дугайында «Өөк» совхозтуң кол экономизи Манефа Алексеевна Сметанина чеченчидип чугаалаар. Шынап-ла, ооң ындыг чугаазынга чүнү немээр боор. Коммунист Д. Доржукайның коллективиниң ажыл-херээ совхозта сураглыг. Олар керээ ёзугаар ийи чыл дургузунда мал чеми белеткеп келген. Бо чылды дыка эки көргүзүглер-биле дооскан. Механизаторлар совхозунга пландан ажыр 12784 центнер чем единицазын белеткеп берген. Шалыңны ниити орулгадан алыр болганда, төлевири дыка шырак.

Ам кышкы үеде база аңаа олурбазы-биле бригада ыяш белеткээри-биле аренда керээзинче кирген. Трактористерниң техниказы часкы хову ажылдарынга белен. Ал-боттарында күш бар. Ынчангаш совхозунга ажыктыг бир-ле чүүлдү кылыр деп изиг күзелдиглер.

Ыяш белеткеп, аренда керээзинче кирер дугайын база-ла бригадир чугаалап үнүп келген. Коллективтиң кежигүннери 12 механизатор коммунист удуртукчузун шупту деткээн. Совхозу-биле керээни чарып, ооң пункталарын хынамчалыг дугурушкан, санап көрген. Ынчангаш ам Шанактааровка деп черде ажыл хайнып үнген. Тудугга база одалгага хереглээр материалды бонгада белеткеп турар. Чүгле ноябрь айда безин олар суурнуң чурттакчыларынга база пилорамага хереглээри-биле 412 кубометр ыяшты белеткеп чоруткан.

Коллективтиң ажылы шуудаан. Олар совхоз-биле келир чылда база керээ чарып, 1000 кубометр ыяшты белеткээр боор дугурушкан. Чеди муң ажыг рубльди механизаторлар ыяш белеткелинден ажылдап алган. Боттарынга база совхозунга ажыктыг ажылды кышкы үеде бүдүрүп эгелээн. Коллективтиң удуртукчузу эки болурга, хамык чүүл чайгаар-ла боттарының-биле демей болур. Бодунуң үлегери-биле өөрүн бүзүредир, ажыл-херекти боду баштай көргүзер — коммунист Данил Доржукайның кол-ла шынары ындыг. Ынчангаш районнуң коммунистери ону партияның область конференциязының делегадынга соңгааны таварылга эвес.

Любовь БОСЕНКО.

ЧУРУКТА: бригадир Д. Доржукай.

Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

БАШКЫ

Башкы. Эртем-билигге, ажыл-ишке өөредип каан кижини тыва улус, улуг-бичези чок, ынчаар хүндүлеп адаар. Башкы деп сөс чүгле хүндүткелдиң эвес, а кижилерниң мурнунга улуг харыысалганың база сөзү. Ол сөстү, хүндүткелди болгаш харыысалганы Сүт-Хөл районда Бора-Тайга ортумак школазының хоочун башкыларының бирээзи А. Б. Сарыглар 22 чыл иштинде эдилеп келген. Бодунуң кызымак ажылы-биле хүндүткелди, харыысалганы бадыткаар дээш кызып ажылдап чоруур. Ынчаар ажылдаары — башкы бүрүзүнүң ажылының болгаш амыдырал-чуртталгазының бир утказы.

Башкының ажылын чүнүң-биле үнелеп болурул? Хамыктың мурнунда өөреникчилерниң, ада-иелерниң болгаш кады ажылдап турары башкыларның аңаа эки хамаарылгазы-биле үнелээр.

— Мээң чугаамда хөөредиг бар ышкаш кылдыр силерге сагындырар чадавас. Башкы кижиниң кандыг болурунуң идеалын Александра Бораевнаның кижилер-биле, өөреникчилер-биле, башкылар-биле хамаарылгазындан, башкылаарындан, бодун чон аразынга ап чоруурундан көрүп болур. Ол ылап-ла ындыг чүве. Ооң ажылында, аажы-чаңында хөй чүүлдерни үлегерге алыксаар ийик мен — деп, Бора-Тайга ортумак школазының директору В. Т. Ондар чугаалаан.— Башкы боорунуң мурнунда ол эки кижи чүве. Ол башкыда чүден-даа артык үнелээрим чүүл — ооң кижизи.

Дидим болгаш бедик үнелел. Валентина Тоорукпаевнаның ынчаар чугаалаан аянындан ол ылап-ла ындыг деп чүвеге кижи бүзүрей бээр.

Төөгү башкызы Александра Бораевна Сарыглар-биле 2 чыл бурунгаар ажыл аайы-биле ужурашкан мен. Ынчан ол Бора-Тайга суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы турган. Ол өйде суурнуң херээженнер чөвүлелиниң ажылы чүгле районда эвес, а республикага эки деп санадып турган чүве. Ужуражыышкын үезинде чугаа ногаа аймаан тарыырын суурнуң чурттакчыларының аразынга нептередириниң дугайында болган. Ол берге болгаш чугула ажылдың дугайында башкы сагыш човап чугаалап турду.

Бир башкы мындыг сүме берген чүве: «Кайы-бир башкыны ёзулуг-ла башкы деп билип алыксазынза, ооң канчаар кичээл эрттирерин класстың эжиниң чанынга дыңнап тур. Ынчан башкының чеди-холазы көстү бээр». Арай эпчок сүме. Ынчалза-даа ында бир-ле ужур бар.

Александра Бораевнаның канчаар кичээл эрттирип турарын-даа билип алыр дээш эвес, а аңаа ужуражыр дээш башкының канчаар тайылбырлап, айтырыг салып, өөреникчилерниң харыылап турарын коридорга дыңнап турдувус. Өөреникчиниң харыызынга таарышпас, шыжыга бээр дээн ышкаш чүве билдинмеди.

— Төөгү башкылары бөгүн эң берге байдалда бис—деп, Александра Бораевна ужуражыышкын үезинде чугаалады.—ССРЭ төөгүзүнде хөй-хөй чүүлдер эде көрдүнүп турар. Дүүн чаа башкылап турган төөгүвүсте бөгүн карышкак чүүлдер хөй болу берген. Төөгүге өөреникчилерниң сонуургалы улгаткан. Эрткен үениң кайы-даа айтырыынга дээрге, албан-на бистиң чуртувустуң төөгүзү-биле харылзаашкан. Аңаа хамаарышкан материалдар парлалгада көвүдээн. Ооң уламы-биле өөреникчилер хөй чүүлдерни сонуургап, төөгү башкыларынга янзы-бүрү айтырыгларны сала бээр-дир.

Шынап-ла, ол айтырыгларга канчаар харыылаарыл? Харыы бадыткалдыг болзун дээш, башкы хөй номчуур, номчааны материалдарны сайгарар, аразында дүүштүрер, оларның бүзүренчиг дээжизин тывар апаар. Чогум-на шак ынчаар Александра Бораевна ажылдап турар. Школада амгы үеде хөй-нити даалгазы — комсомолчу өөреникчилер аразында пропагандист. ССРЭ төөгүзүнде «хөлегелиг талаларның» тыптып келгениниң чылдагаанын тайылбырлаарда В. И. Ленинниң ажылдарын калбаа-биле ажыглап турар. Владимир Ильичиниң ажылдарын ханы билип ап, чурттуң төөгүзүнде частырыглар баштыкчының өөредииниң чугула принциптерин хажыткаанындан тывылган деп оолдар, уругларга тайылбырлаары бөгүн өөреникчилер ортузунга пропаганда ажылында кол чүүл деп, ол санап турар.

Школада өөредилге-кижизидилге ажылында чаа, солун чүүлдерниң дугайында хандыкшыл-биле чугаалап, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турар башкыларның аттарын Александра Бораевна адап орду. Литературага кичээл-концерттер, класстар аразында «Хоккей» деп кичээл-оюннар. «Сүт-Хөл» совхозтуң специалистери бүдүрүлге өөредилгезинге кичээлдерни эрттирип турары дээш башкылаашкын ажылында чогаадыкчы дилээшкиннер өөреникчилерниң эртемнерге сонуургалын күштелдирген. Тыва дыл башкызы З. К. Ховалыг, орус дыл башкызы З. Х. Сарыглар, чурулга башкызы А. А. Ховалыг дээш өске-даа башкылар чогаадыкчы, чүткүлдүг ажылдап турар.

Партияның XXI область конференциязынга школаларның материал-техниктиг баазазын быжыглаарының, уруг-дарыгның өөредилгезинге болгаш кижизидилгезинге хөй-ниитиниң калбак киржилгезиниң айтырыглары база бир көскү черни ээлээр ужурлуг деп, конференцияның делегады башкы санап турар. Бо талазы-биле бодалдар, саналдар солчуушкунунга Александра Бораевна идепкейлиг киржир сагыштыг. Улус өөредилгезиниң тергиини, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, коммунист А. Б. Сарыглар ажыл-ишке, хөй-нити амыдыралынга үргүлчү ындыг идепкейлиг туруштуг ээлеп чораан.

Шаңгыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.

СЭКП ТК-ның Чагаазы: кыштаглаашкын — шылгалда

ЧҮГЛЕ ДЕМНЕЖИП ШИИТПИРЛЭЭР

Хөй чылдар иштинде малчыннап келдивис. Бирээвис Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, орден-хавыялар-биле-даа шаңнаткыладывыс. Амгы үеде пенсиялай берзедаа, малчыннавышаан бис. Өөренген ажылы кончуг. 1988-1989 чылдарның кыскы болгаш кышкы үелеринде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле СЭКП ТК-ның Чагаазын номчуп таныжып олура, кижи хөй-ле чүүлдерни бодап кээр-дир. Ол документиниң кол-ла утказы болза, шупту демнежип ажылдаңар дээн-дир. Мен ынчаар билип чор мен.

Экономиканы башкарарының чаа негелдезин ёзугаар бистиң совхозтуң малчыннары база-ла өг-бүле керээзинче кирген. Ооң ачызы-биле мурнунда доктаамал ортумак көргүзүглүг чораан хойжулар ам мурнакчыларның одуруунче кирип тур. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Кара-Ховуда № 2 хойжу бригадазының малчыннары Каң-оол Аңчы-оол, Блак Аңгыр-оол, Хертек Дуктуг-оол олар ам шалыпчыларның одуруунда кирди. Ол ышкаш ажыл-агыйывыстың алыр орулгазы-даа өзүп тур. 1987 чылда 768 муң рубль арыг орулгалыг болдувус. Совхозтуң орулгазы көвүдеп турарга, ажылчыннарның алыр акша-шалыңы-даа өзер-дир. Харын бо кырган кижи амдаа аныяк турган болза деп күзей бээр-дир.

Бистерге, малчыннарга, совхозувус эрткен чылын 64 өг-бүлеге пландан ажыр продукция бүдүргени дээш, 42 муң ажыг рубльди төледи. Бистиң өг-бүлевиске 5 муң ажыг рубльди төлеп берди.

Керээ-биле ажылдаарының ужур-утказын, ажылын-даа биле бердивис, ынчангаш келир 1989 чылда аренда керээзинче шилчиирин бодап, бригадада ол дугайын чугаалажып тур бис.

СЭКП ТК-ның Чагаазынга харыы кылдыр бистиң өг-бүлевис эң-не кызымак ажылдааш, бо чылын 100 хойдан 100 хураганны камгалап алыр, ол ышкаш малдың баш санын кудулатпас деп сорулганы салдывыс. Бо чылын бистиң районнуң девискээринде оът-сиген дыка пат үнген. Мөңгүн-Тайгага агаар-бойдус черле өске районнарга бодаарга, дыка кадыг-шириин болгай. Эрткен кыжын биске улуг хат-шуурган болганы республикага билдингир. Ынчангаш бистер, малчыннар, агаар-бойдустуң бергелеринге черле кажан-даа белен турар ужурлуг бис. Бистиң районга кыштаглаашкын ийи дакпыр берге болгаш харыысалгалыг болурун негээр дизе черле хөөрем эвес.

Кайы-даа совхозтуң шээр мал кадарчылары чайын саап алыры ак чеминден күзүн ааржы белеткеп алгаш, ооң-биле чаш малды азыраар чаңчылдыг апарган улус бис. Ол черле малга дыка эки ийин. Ооң аңгыда саап ижип олурар сарлыывыстың сүдү-биле анай-хураганнарны-даа эмискиктээр бис. Шаавыс-биле сигенни районнуң иштинден база өске-даа девискээрлерден белеткеп ап турар бис. Мал болза күрүнениң болганда, бистиң оът-сиген кызыы районувуска республиканың чогуур органнары, ажыл-агыйлар-даа дузалажып турарынга өөрүшкүвүстү илередип турар бис. Тодаргайлаарга, Барыын-Хемчик биле Улуг-Хем девискээрлеринден чылдың-на сигенни ап келдивис. Өвүрнүң база Чөөн-Хемчиктиң-даа девискээринден мал чемин белеткеп ап тур бис.

Малдың продуктулуун бедидер, ооң баш санын өстүрер деп чүве чүгле ону кадарар кижиден хамааржыр эвес, харын ол дээрге бүгү ниитиниң болур деп чүвени мен бодум хуумда аажок-ла бодап, сактып чоруур мен.

Малды өстүрерде кадарчының бодунуң база совхозунуң-даа кылыр ужурлуг айтырыглары турар. Чижээ, мал чемин белеткээри совхозтуң база херээ, а өдекке эккелген чемни камнаары малчынның бодунуң херээ. Бистиң Мөңгүн-Тайганың кадарчыларында сиген, саваңны аңаа-ла чер кырынга каап бээр таварылга чок деп дидими-биле чугаалап болур мен. Эң ылаңгыя сигенни ыяап-ла шарааш, ону анай, хураганга берип турар бис.

Бо кыштаглаашкында бисте 33680 хой, 5500 өшкү база 5 муң ажыг сарлык болгаш чылгы бар. Оларга мал чеми база одар-даа чедишпес. Сиген, сула тарыыр черлер ам шуут чок. Ындыг болганда, республиканың удуртур органнары биске өске чамдык районнардан тараа база мал-даа чеми тарып аптар черлерден немей көөрүнүң аргазы чүү ирги деп дилеп турар бис. Оон аңгыда бисти хөлзедип турар бир айтырыг бар: районга хамааржыр элээн кезек чер Алтай крайның аңнаар-камгалал девискээринде барып кирген. Ооңда орта бис чайын мал кадарып, семиртип алзывысса кандыгыл кылдыр ону черле республика органнары дугуржуп болбас чүве ирги бе? Ол девискээрде көөр дээрге-даа, онзагай ындыг аң-мең-даа көзүлбес-ле боор чүве-дир. Мурнунда бистиң районнуң малчыннарының одарлары барып ында кирген. Черле бо эде тургустунуушкун үезинде чоннуу хөлзедип, дүвүредип турар ындыг айтырыгларны шиитпирлеп бээри чугула-дыр ийин. Мал одарының дугайында айтырыгны бистер улаа-дараа тургузуп келдивис. Ону республика органнары шиитпирлежир ужурлуг чүве-дир. Бодум малчын кижи болгаш одар-белчиир талазы-биле дыка-ла дүвүреп чор мен. Ол ышкаш Өвүрнүң Арзайты девискээрин бистиң совхозка чөпшээрээри кандыгыл?

Төп Комитеттиң Чагаазында көдээ ажыл-ишчилерниң амыдырал-чуртталгазынче улуг кичээңгейни салыры эргежок чугула деп айыткан. Бистиң совхозта малчын 119 өг-бүле бар, оларның чүгле 78-и бажыңнарда чурттап турарлар. Сорулга чүл дээрге, малчын өг-бүле бүрүзүн чунар-бажың база чуртталга бажыңы-биле хандырар ужурлуг болгай.

Бистиң районда тудуг материалдары чедишпес. Ынчангаш материал баазалыг районнарга бажыңнардан эптеп кылгаш, оларны Мөңгүн-Тайганың совхозтарынга сатса кандыгыл деп бодалдыг мен.

Мугур-Аксы суурда тууйбу цеги бар-ла харын, ону эки-ле ажыглап чадап тур бис. Ону ажыглаары, эдиктирип алыры ындыг-ла белен эвес.

Келир чылдың февральда СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга чурттуң аграр айтырыын чугаалажыр деп турары солун-дур. Көдээ ажыл-агыйны, чоннуу аъш-чем-биле хандырарын партия эң чугула айтырыг деп көрүп турарының база бир бадыткалы ол-дур. Ол ышкаш партия Төп Комитетиниң Чагаазының үнгени база таварылга эвес. Кыштаглаашкынның бүгү айтырыглары, эң ылаңгыя кижи факторунга хамаарышкан айтырыгларны шупту деңге шиитпирлээр херек.

Чечек СЕРИҢ.
ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң хойжузу.

Идеология болгаш эде тургустунуушкун

ЧАА УГЛАНЫЫШКЫН-БИЛЕ

Холгаарлавааза. Чараш чурттаксаза чүнү канчаарыл?

Партия райкомнарының херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдистериниң эргелекчилериниң ажылын элээн үр сонуургап келдим. Кижи болганыла ажылдың аар-бергезин, черле амыр-дыш чогун чугаалаар. Оозу шын: районда херээжен чон аразында арага-дарыга суңдугар, ажыл чок, корум-чурум үрээшкини болурга килдис эргелекчизиниң чедир кылбаан ажылы дээш хурал-суглаа болган черге са шүгүмчүлээр.

Ук килдистерниң кылбаса ажылы чок. Районда улус өөредилгези, кадык камгалалы болгаш өске-даа адырларда килдис эргелекчилериниң быжыглавааан чер чок. «Сен райкомга орун-дөжектен салып ал!»— деп, бир эргелекчиниң ашаа кадайып аажок чемелеп турганында ужур бар. Организацияга хурал болур, аңаа херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдистиң ажылдакчызын ыяап хереглээр. Аллы шак сөөлүнде эгелээн хурал чамдыкта үш-дөрт шак үргүлчүлээр. Эртенинде дөө суурда, даартазында өске черге колдуу-ла хуралдар эртер. Чүүдаа чок турупкан кижи бажыңынга келгеш, чүгле чыда дүжер апаар.

Коллектив бүрүзүнде херээженнер чөвүлелдери бар. Ында даргаларны база соңгаан. Олар тускай ажыл планныг. Оларга удуртулга херек. Тус черлерниң партия эге организациялары чөвүлелдерниң ажылын контрольга ап, өске хөй-нити организациялары-биле кады ажылдаарын чедип алыр ужурлуг болгай.

Херээженнер чөвүлелдериниң ажылынче эмин эрттир холгаарлаар, ону ажыл-агыйның удуртулгазынче киирe тыртыксаар хөөннер ам-даа бар. Маңаа хамаарыштыр чамдык чижектерден киирзе артык эвес боор. Совхозтарга кандыг-ла-бир сезоннуг ажылдар кампаниязы эгелээр. Ажылчын күш херек. Совхоз директору даң бажында келгеш, суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазын кыйгыртып алыр. Хөй кыргылдазынга херээжен чоннуң киржилгези негеттинген, дүрген хурал эрттиргеш, аңаа ажылдаар кижилерни тыварын дагзыр. Мындыг таварылгалар черлерде бар. Чогум-на мындыг хевирлиг ажылдар чорудуп турар чөвүлелдерни эки ажылдыг деп мактап, харын-даа оларның арга-дуржулгазын өскелерге нептереди бергилээр.

Маңаа каяа болганын адаваайн, куруг шүгүмчүлел эвес, ажылымның аайы-биле чорааш, бодум көрдүм. Бир райкомнуң идеология секретарынга киргеш, социал айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турарын сонуургадым. Даарта районга херээженнер чөвүлелдериниң даргаларының семинар-хуралы болур. Аңаа бир суурда чөвүлелдиң ажылының дуржулгазын өөренир деп мындыг. Ук суурда херээженнер чөвүлелиниң ажылы үлегерлиг кылдыр тургустунган болганда, ында социал айтырыглар база бедик деңнелде тургустунган турар ужурлуг деп, секретарьның бүзүрели дыка улуг.

Херээженнер чөвүлелдери херээжен чон ортузунга кижизидилге ажылы чорудар болганда, социал, мораль, культура ажылдарының айтырыглары бирги черге турары чугаажок. Мээң чеде бергениим суурда байдал кандыг болганыл? Совхозтуң сан-хөө, экономика байдалы дыка нарыыдаан, бир дугаарында эскерген чүүлүм ол. Арага-дарыга суңдугар, назы четпээннер ортузунда корум-чурум үрээрииниң фактылары хөй. Ынчап орай күс-даа болза, бажыңнарга база киргиледим. Огородтарны чашпаап дуглаан, херимнерни бузук, кудумчу талазында эрткен-дүшкен кижиге көрүштүг кылдыр херимин болгаш өске-даа чараш чүүлдерни кылып алган кижи барык чок. Киргеним хөй-ле бажыңнарның аъш-чеми чүгле хлеб-биле чигир колдаан, ногаа аймаа шуут чок, дагаа, өлүрек, бора-тоолай тудуп олурар бажыңнар барык чок. Уруг-дарыгның кеткен идик-хеви хирлиг, бажыңнарга кире бээрге, санитарлыг байдалы тергиин багай. Тывага колхозтажыышкын эгелээрде туттунган борбак бажыңнарда чурттап олурар хөй кежигүннүг өг-бүлелер мырыңай эндерик. Көдээ чер болганда мал бар-ла, ынчалза-даа багда чок ыттар оон черле эвээжевес чораан.

Бо чөвүлел канчап үлегерлиг болу бергенил? Сезоннуг ажылдар үезинде херээжен чонну ажылга хаара тударын шуут холга алган. Бо талазы-биле совхоз директорунуң ёзулуг оң холу кижи— чөвүлелдиң даргазы. Барык ай санында хуралдап, арагалаан херээженнерни хемчег алган, агитквартиралар концерттери доктаамал үнүп турар бөлгүмнер база бар. Шыны-биле алырга, шынап-ла, эки ажылдыг коллектив. Маңаа канчап удурланыр боор. Ынчаарга чөвүлелдиң чорудуп турар ажылының түңнели каракка көстүп келир бе? Чок! Суурда чоннуң амыдыралының культура, социал байдалдары биеэгизи-ле хевээр. Арыг-силиг, бодунуң арын-шырайынга чүүлдештир кеттинип алган чоруур аныяк кижилерни суурдан көрзүнеримге безин чок.

«Балыкка чаашкынның херээ чок»— деп, бир-ле улустуң үлегер домаан ынчан сактып келдим. Көдээ кижи кедээ шиинче чурттап чорзун дижиривис чамдык үзелдер мында аажок быжыгып калганы черле илден.

База бир эскергеним таварылганы маңаа киирери албан деп бодаар мен. Сезоннуг ажылдар кайнып турда, бир-ле райкомнуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизинге ужураштым. Ол эрткен дүне бир суурдан дыка орай келген, уйгузун безин чедир удуваан, ам бирги секретарьның айтышкынын манап олур. Сиген кезилдезиниң үезинде килдис эргелекчизи бирги секретарьның берген инструкциязы ёзугаар бригадалар кезип, сургакчылап чораан. Ам чаа айтышкынын манап олурары ол.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? Бирги секретарь районда бир дугаар кижи болгаш, хамык-ла ажылды бодунга ап, килдис эргелекчилериниң ажылын башкарып олурары ол-дур. Ынчаарга херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдис бодунуң ажылының аайы-биле бир онзагай талаларлыг. Бирги секретарьның билбеан ажылдарны эргелекчи эки билир, каяа, кандыг ажылды чорудары аңаа билдингир. Ынчангаш херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдистер эргелекчилерин ажыл-агый удуртулгазынче киириштирген ажыы чүл? Ол чочка-ла ооң ажылы чай чок, хөй талалыг, улуг-ла угланыышкынны шуудаваан эвес чүве бе!

Чон ортузунга социал, культура, аажы-чаң кижизидилгезинге хамаарышкан ажылдарны чорудары амгы эде тургустунуушкунуң үезинде чугула черни ээлеп турар участоктарның бирээзи деп бодаар мен. Партия аппарадында штаттыг ажылдакчыларны чүгле бистиң республикада арттырып кааны база ужурлуг болгай. Тываның көдээ черлеринде ук айтырыгларны бир янзы, элээн түңнелдерлиг кылдыр чорударын чедип алыры күзенчиг. Маңаа херээженнер чөвүлелдери чугула черни ээлеп шыдаар.

Республиканың экономиказында эде тургустунуушкунуң кедергей оожум чорул турарының дугайында шүгүмчүлелдер каяа-даа бо-ла үнгүлеп келир. Ол талазы-биле чугаа-соот хөй катап улашкан, доктаал-шиитпирлер хүлээп алдынган. Ынчалза-даа байдал биеэги хевээр артпышаан. Чылдагааны чогум чүдел деп айтырыг тургустунуп келген. Бир дугаарында утаан-сарыылга эде тургустунуушкун негеттинип келбээн бе?

Кижилерниң ажылга харыысалгалыг чоруу хамык-ла бергелерни шиитпирлээр. Чуду-кара чаңчылга өөренип калган кижилер бодунга болгаш өскелерге-даа негелде чок, амыдыралда чүү болуп турарынче көңгүс кичээңгей салбас болгулаар. Хуула амыдыралы дээш кедергей сагыш човангыр кижилер бодунга даандырган хүлээлгезинге кызымак болур. Чаш уруг-даа болза ындыг: бичиизинден ону арыг-шеверге өөредип каан болза, ол улуг апаргаш, чараш хеп кедиксээр, азы дорту-биле чугаалаарга, чараш чурттаксаар. А чараш чурттаксазынза, эки ажылдаар сен. Ону кым-даа билир.

Өг-бүлеге кижизидилгени не кижи колдадыр. Өг-бүлелерде аажы-чаң кижизидилгези кандыг болдур. Ниитилелде кижилерниң моральдыг мөзү-шынары база ындыг болур. Херээженнер чөвүлелдери боттарының ажылын шак ындыг принципке аайлаштыр тургузуп алыр болза, түңнелдер черле көскү апаар-даа ышкаш.

Херээженнер чөвүлелдериниң ажылынга партийжи удуртулга ылап херек. Удуртулганы чамдыкта соора билип, ону холгаарлаашкын-биле чорудуп турарывыстың түңнелинде, партия райкомнарының ук килдистеринде ажыл кедергей аар, угланыышкын чок, ону харыылап олурар кижилерге эмин эрттир шыланчыг болуп турар.

Херээженнер чөвүлелдериниң ажылы бот-башкарылгалыг, стиль болгаш методтары бодунуң туружунга турар ужурлуг. Чогум оларның туружу — кижизидилге ажылы деп бодаар мен. А кижизидилге айтырыы хөй талалыг. Аңаа чаа оруктарны дилээрин, ажылдың уг-шиин үндезинни-биле өскертирин үениң тыныжы сагындырып келген. Ону эдерер апаар. А чогум канчаар чорударыл?

Эдуард ДОНГАК.
(Бистиң корр.).

ХАНЫ САЙГАРАРГА, ЧЕТПЕСТЕР УЛАМЧЫЛАВЫШААН

(ҮЛЕТПҮР ОН БИР АЙЛАРДА)

Бо чылдың эрткен он бир айларында үлетпүр канчаар ажылдааның анализтеп көөрге, үлетпүр бүдүрүлгелериниң хөй нуруузу берген планнарны күүседип, продукция бүдүрериниң хемчээлин улгаттырган боор турар. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, республикага ниитизи-биле үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 6,4 хуу өскен.

Мебель аймаан, культура-амыдырал болгаш ажыл-агыйы хереглелиниң бараан-нарын, даг-дүгүн, даштыкы трикотаж хеп аймаан, дилиг материалдарын, колбаса болгаш кондитер кылыгларын пландан хейнү бүдүрген. Бо үениң дургузунда чоннуң хереглел бараан-нарын (ээзиртир суксуннарны санаваска) 64,1 миллион рубльге бүдүрген ийикпе, азы эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга, 10,6 хуу хөй болган. Бо талазы-биле план 103,4 хуу күүсеттинген.

Ниитизи-биле республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери пландан ажыр 2,9 миллион рубльдиң арыг орулгазын алган. Ынчалзажок үлетпүр керээлиг хүлээлгелерин ай санында-ла күүсетпейн келген. Продукция-биле хандырылга талазы-биле керээлиг хүлээлгелерниң күүселдези улус ажыл-агыйының бүгү звеноларының дең-дески болгаш үзүктелиишкин чок ажылдаарының эргежок чугула негелдези болгай.

Бо чылдың эрткен он бир айларында керээлиг хүлээлгелер 98,6 хуу күүсеттинген. Эрткен чылдың ол-ла үезинде 99,1 хуу күүсеттинген турган. 2 миллион рубльдиң продукциязын чедир бербээн. 10 бүдүрүлге хандырылга талазы-биле планын күүсетпээн. Оларның 7-зи амгы үеде долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын-биле ажылдап турар. Кызыл-Мажалыктың эът комбинады 715 муң, Кызылдың сүт комбинады 515 муң, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинады 255 муң, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының демир-бетон кылыглар заводу 172 муң, Кызыл-Мажалыктың сүт заводу 153 муң, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын 91 муң, «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг ажыглал каттыжыышкынының демир-бетон кылыглар заводу 12 муң, Кызылдың хлеб комбинады 10 муң, Шагаан-Арыгның саржаг заводу 4 муң рубльдиң продукциязын керээ ёзугаар чедир бербээн.

Планныг онаалдаларны доктааттынган ассортимент ёзугаар күүседир талазы-биле үргүлчү-ле хожудай бээр чорук керээлиг чурумну хажыдып турар. «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын тудугга херегтээр тууйбу бүдүрер, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинады чыып-эптээр демир-бетон конструкциялар болгаш кылыглар бүдүрер, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның демир-бетон кылыглар заводу керамзит сай чыып-эптээр, демир-бетон кылыглар бүдүрер талазы-биле планнарын күүсетпейн барган. Эът, чалан сүт продукциязы, мороженое, ээзиртпес суксуннар бүдүрер планнар күүсеттинмээн.

Продукцияның шынарын экижидер айтырыгны амдаа четпес шиитпирлеп турар. Стандарттарны болгаш техниктиг негелделерни хажыдып келгенин айтыры чугула. Курсадыг инспекциязының Тыва эргелели база Тываның курхайгаарал лабораториязы Кызыл-Мажалыктың эът комбинадынга 37 тонна эътти, Кызылдың хлеб комбинадынга 19 тонна хлебти, Кызылдың сүт заводунга 13 тонна чалан сүт продукциязын, Бай-Хаактың хлеб заводунга 49 тонна хлебти, Кызылдың пиво заводунга 5 муң дал водканы болгаш 1,2 муң дал ээзиртпес суксуннарны Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузунга 32,5 муң рубль түңнүг чазанылга кылыгларын, «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг-ажыглал каттыжыышкынының демир-бетон кылыглар заводунга 22 муң рубльдиң демир-бетон кылыгларының шынары багай дээш браактаан.

1989 чылдың январь бирден эгелеп бүгү үлетпүр бүдүрүлгелери долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиир. Бо чылдың төнчүзүнге чедир санныг хонуктар арткан. Республиканың үлетпүрү бо чылды кандыг түңнелдиг доозарындан беш чылдың ниити салым-хуузу шиитпирлеттинер деп чүве билдингир. Ынчангаш бүдүрүлгелерниң экономика албаннары бот-орулга-чарылганы нептередиринге улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Римма ЕЛИЗАРОВА.
Республиканың Статистика эргелелиниң үлетпүр килдизиниң начальниги

САВАҢ ПРЕССТЭЭШКИНИ

«Ак-Туруг» совхоз бо чылын мал чеми белеткээриниң планын күүсетпээн. Ынчалза-даа тарааның дүжүдү эки болганындан саваң хөй. 1988-1989 чылдарның кыжында малды хүрмендү ажырар талазы-биле СЭКП ТК-ның Чагаазынга харыы кылдыр совхозтуң ажыл-ишчилери саваңны бөлүп, пресстээрин көвүдедир деп шиитпирлээн. Ынчангаш 1470 тоннаны пресстээр сорулганы салган. Амгы үеде Оорук деп черде 6 агрегат ажылдап турар. Баштайгы хүннерде 200 тонна саваңны пресстээн. Механизаторлар Яков Дорда, Века Бүрүн-оол. Амырта Деспижек олар хүн нормазын ажыр күүседип турар.

Кызыл-оол КОМБУ.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААРЧОК

ДУРЖУЛГАВЫС СОЛУШТУВУС

Бо чайын МАР-ның Убса-Нур аймактың «Тэргүүний малчин» («Мурнакчы малчын») солуннуң беш кижилиг делегациязы бистиң солунга кээп, солуннуң ажылдакчылары-биле ажыл-херекчи ужуражылганы эрттирип, арга-дуржулга солушкан. Август айда бистиң солундан база-ла беш кижи ол аймакка чедип, өңнүктерниң ажыл, амыдыралы-биле танышкаш келген.

Август 24-те, дугурушканывыс ёзугаар совет-моол кызыгаарга бистерни «Тэргүүний малчин» солуннуң кол редактору Даржаа Содном баштаан моол өңнүктер уткуп алды.

Долгандыр ээнг оъттуг, хола-хараганнарлыг, терезинниг ховулар. Ында-хаая бичежек оргалар, бүүрелчиннер, тейжигештер таварышкылаар. Талыгырда көк-көк даглар көзүлгүлээр. Элээн ишкээрлеп келгенивисте, Моолдуң ёзулуг чуруу көстүп келди. Дистиндир тиккилээн ак-ак өглерни, ховуларда чаттылган тос чүзүн малды, тевелерде чүдүртүнүп алгаш көшкен өглерни сонуургап чор бис. «Экии, Моол!» — деп иштивисте мендилештивис.

— Доо ол улуг эвес, кызыл чыдар даг бар-дыр бе?— дээш Содном чиге бурунгаар айытты.— Улангом ооң баарында. Саадавайн чеде бээр бис. Ырак эвесте хемчигеш бар, аңаа чунуп, дыштаныр бис.

Шынап-ла, үр болбаанывыста, ында-мында тарамык үнген теректерге хаажылаткан, бичежек, шапкын хем оруувус кежир агып чыдыр. Торгун деп хем болду. Сугга былганып, чунуптарывыска, экизи хөлчок. Сугга соодуп тургускан ундааны (заиртпес суксун) пактаарга, чаагай-ла.

Улангомче чоокшулаан тудум, ажыл-иштиң хайныккан демдектери тодарап келди. Сай, довурак сөөрткен самосвалдар, орукту чалдай үстүрген күштүг бульдозерлер, орук дескилээп, асфальтылаан янзы-бүрү техника эжеп-эңмежок. Чүъктүг тевелер четкен аъттыг улус, хову сыңмас эрээн шокар мал-сүрүг, урук туткаш, аъттар сывыртаан чылгычылар кичээнгейивисти чардыктырып чор.

Улангом дээн сөстү тыва дылче очулдурарга, «кызыл кум» азы «кызыл довурак» дээн. Шынап-ла, черниң довураа кызыл, хоорай кедээзинде дагның өңү база-ла кызыл.

Аймактың 80 муң чурттакчы чонунуң 25 хуузу Улангомда чурттап, ажылдап турар. Хоорайда дааранылга фабриказы, тууйбу заводу, автобүдүрүлге, типография болгаш оон-даа өске бүдүрүлге черлери ажылдап турар. Эът комбинады, алгы-кеш кылыгларының фабриказы, чыжыргана болбаазырадыр комбинат туттунуп турар.

Чежемейниң-даа ховунуң ховузунда болза, Улангомнуң чаагайжыттынганы аажок. Кудумчулары асфальтылыг, делгем, арыг-силиг, орук белдирлеринде светофорлар ажылдап турар, янзы-бүрү погаан ыяштар, чадаң үнүштер хоорайны аяп-шинчи киирген.

«Хархираа» деп ийи каът аалчылар бажыңынга доктаадывыс. Чемненип, дыштанып алганывыста, «Тэргүүний малчинниң» харысалгалыг секретары Н. Норбу чедип келгеш, бистиң-биле мендилежип, таныжкаш, аймактың чурт-шинчилел музейин барып сонуургаары-биле чалады. Орус дылга шымбай чугаалаар эш болду. Хөглүг-даа. Очулдурукчувус база ол болган.

Чурт-шинчилел музейи хоорай төвүнде. Экспонаттар-биле аажок байлак. Мооллуң болгаш аймактың эрте-бурунгу үелеп бо хүннерге чедир төөгүлүг, солун амыдыралын моон көрүп билип алдывыс. Республиканың амгы шапкын сайзыралын, аймактың сураглыг кижилериниң эрес-шудургу ажыл-үүлезин мында көргүскени эки. Моол-совет найыралга тураскааткан булуң база бар. Ол ышкаш бистиң Тыва дугайында база булуңну дерээн, экспонаттарын доктаамал долдуруп турар.

Даартазында «Тэргүүний малчин» солуннуң журналистери-биле ужурашкан бис. Солуннуң ажыл, амыдыралының дугайын редактор Д. Содном таныштырган. Солун тургустунга-ла, 45 чыл болган. Ооң эрткен оруу узун, арга-дуржулгазы улуг. Аймактың социал-экономиктиг хөгжүлдезин шапкынчыдарынга эвээш эвес рольду ойнап келген. Ол неделяда ийи катап үнер. Бистиң район солуннарындан бир ылгалыр талазы ол. Ооң редакциязында кол редактордан, харысалгалыг секретарьдан аңгыда, үш корреспондент бар.

Суму бүрүзүнде (аймакта 19 суму бар) корреспондент пунктулары чедимчелиг ажылдап, солуннуң доктаамал бижикчилери чылдан чылче өзүп, оларның саны амгы хүннерде 200 ашкан.

Типография. Бо улуг эвес бүдүрүлгеде шупту он чеди ажылчын дөрт цехте ажылдап, чылда-ла 1 млн. ажыг тугриктиң продукциязын бүдүрүп турар. Янзы-бүрү чагыглар, ном-дептерлер парлаанындан чылдың-на типография 600 муң тугриктиң орулгазын киирип ап турар.

Кол редактор Д. Содномнуң кабинединге ажыл-херекчи ужуражылга соонда, типографияга барып, полиграфистер-биле чугаалажып, оларның канчаар ажылдап турары-биле таныштывыс. Бүдүрүлгеде 27 чыл ажыг ажылдап турар хоочун полиграфист М. Надмидке удурткан хол-биле өрүлге цеги цехтер аразында социалистиг чарышка доктаамал тиилекчи боор турар дээрзин билип алдывыс. Байлак арга-дуржулгалыг, база-ла чээрби ажыг чыл күш-ажыл стажтыг, дептерлекчи С. Сэндрагчаа, аныяк линотипист кыс Г. Дуламжав болгаш өске-даа мурнакчылар эвээш эвес болду.

Ол-ла хүн Улангомдан 30 километр черде турар «Хархираа» дыштанылга баазазынга келдивис. Ындыг аттыг аалчылар бажыңы, күрүне ажыл-агыйы, пионер лагери база бар. Убса-Нур аймактың барыын талазында хапалай турупкан бедик кара-кара сыннарны Хархираа деп адаар болду. Тыва дылче очулдурарга, «кара даглар» дээн. Аймакта эң бедик дагларның бирээзи ол, ооң эдектеринде бойдустуң каас-чаражы катаптаттынмас, онзагай. Арга-эзиминде, сыннар кырында аң-мең, куштар эңмежок.

Дыштанылга баазазы Хархирааның эдээнде, бир аай аныяк дыттарлыг арга адаанда, көк-көк инек-даштар аразы-биле агып бадып чыдар тайга хемчигежиниң эриинде, аяң черде ол туттунган. Дыштаныкчыларның эргезинде спортчу шөлчүгештер, бильярд, теннис залдары бар. «Хархираа» дыштанылга баазазы 1959 чылда ажыглалга кирген. Оон бээр ында сезон бүрүзүнде-ле 250 хире кижи — ажылчыннар, малчыннар колдады өг-бүлелери-биле кады дыштанып турар.

Баазадан чаңгыс километр хире черде, хем өрү база-ла ындыг аттыг пионер лагери бар. Улуг пионер вожатыйы аныяк эр Базархоо бисти уткуп алган. Орус дылга шору чугаалаптар. Сезон бүрүзүнде лагерьге аймактың сумуларындан 200 пионер дыштанып турар. Бо чайын, июньда, Тывадан он оолдар, уруглар аңаа дыштанган.

Уругларның чурттаар корпустарын даг эдээнде, дыттар баарында туткан. Оларның иштин, даштын өңгүр будуктар-биле каастап будаап, совет-моол найырал дугайында плакаттарны ында-мында аскылаан. Девискээрниң арыг-силии аажок. Волейбол, баскетбол шөлдерин дерип кааны дыка эки: адаан шалалаан, долгандыр сандайлар четчир. Лагерьниң турар чери, ажыл, амыдыралы-биле таныжып турар аравыста, селгүүстеп чораан уруглар четкилеп келди. Базархоо бистерни таныштырарга, уруглар орус, тыва дылдарга мендилештилер.

Моол пионерлер-биле найыралчы кыска ужуражылгавысты эрээн шокар чечектер-биле каастанган, бичежек аянга эрттирдивис. Айтырыглар салырывыска, уруглар шала эгенниксеп-даа бол, орус дылга харылап турдулар. Ужуражылганың түңнелинде уруглар биске ырлап, шүлүктеп берген. Ооң соонда пионерлер бисти столоваяга аппаргаш, тарак кудуп, хүндүледилер.

Аймакка чорупп турганывыс үшкү хүнде Улангомнуң культура, албан, садыг черлери-биле таныжкаш, хүннүң ийиги чартыын Убса-Нур хөлге эрттирер дээш аъттаныптывыс. Улангомче кирип ора-ла, ужу-кыдыы көзүлбес кылдыр чаттыла берген, алс дээрге өңнеш хөлдүң бараанын көрген улус бис. Хөлче чоокшулап келгенивисте, Роза Сарыглар сонуургап айтырды:

— Убса-Нурнуң ужу кайдал?

— Убса-Нурнуң ужу талыгыр. Бөгүн бис ооң ужунга чедип шыдавазывысты чугаалаайн. Хөлдүң узун дурту 120, а доорасы 60 километр ажыг—деп, Н. Норбу харылады. Хөлдүң ужу-кыдыы көзүлбес — алс дээр-биле тутчу берген ышкаш. Оожум бырланнаан чалгыгларында чайкалар, өдүректер таваар эштип чорлар. Убса-Нурга мага хандыр эштип алгаш, кежээликтей Улангомче хаптарывыска, бүткүр мага-бодувус-даа, сагыш-сеткил-даа чиигей берген ышкаш болган.

Август 27-де МАРН-ның Убса-Нур аймак комитединиң секретары Б. Цэрэннадмид бисти хүлээп алган. Аравыста ажык чугаа, бодалдар солчулгазы болган.

Совет-моол найыралды быжыглаар талазы-биле аймакта хөй чүвени кылып турар. Улуг-даа, бичии-даа кижилер-биле чугаалажырга, Совет Эвилелиниң дугайында хөйнү билир, орус дылды сонуургал-биле өөренип турар боор чорду. Аныяктар, школачылар совет ырларны хөйнү билир.

Ол хүн аал-чуртче аъттаныпкан бис. Өңнүктеривис бисти кызыгаарга чедир үдеп каан. Бажывыс иштинде, сагыш-сеткилде моол чер дугайында байлак «үүжелиг» чанып келдивис.

Василий ХОМУШКУ,
«Хемчиктиң сылдызы» солуннуң редактору.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ААЛЫНГА

Акы-дуңма Моолдуң бистиң республика-биле кожа аймактары-биле найыралчы харылзаалар чыл келген тудум-на улам хөгжүп, арга-дуржулга солчулгазы доктаамал эртип турар. Тываның бөлүк журналистери бо чылын МАР-ның Завхан аймакка арга-дуржулга солчуп, аалдап чораш келгеннер. Аймак төвү Улиастай хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелеринден эгелээш, аймактың малчыннарының ажыл, амыдыралы-биле олар танышканнар. Өңнүктерниң ажылында солун, чаа чүүлдер эвээш эвес.

Акы-дуңма харылзааларының планын ёзугаар ол-ла аймактың «Туяа» солуннуң бөлүк ажылдакчылары бистиң республикага база аалдап чораш барган. Олар Таңды, Улуг-Хем районнарның солуннарынга баргылаан, редакциялар коллективтери-биле ужуражылгаларны эрттирген, оларның ажыл-ижи-биле таныжканнар.

— Республиканың ажыл, амыдыралы-биле танышканывыс кончуг солун болду. Моон мурнунда маңаа чаңгыс эвес удаа чораан мен. Келген санымда-ла чаа-чаа чүүлдерни көрүп, сонуургаар-дыр мен — деп, делегацияның удуртукчузу «Туяа» солуннуң харысалгалыг секретары Сумъяа Рэнцэндорж аалчыларны чуртунче үдеп чорудуп турувуста сеткил ханышкын-биле чугаалады.

Тывада бир дугаар кээп турарын, акы-дуңма харылзааларның улам хөгжүп турарын делегацияның кежигүннери: ол солуннуң фотокорреспондентизи Загдсурэнгийн Дашзэвэг, ында типография ажылчыны Гарам Жалмаа, Тэлмэт сумузунуң даргазы Чойжилсурэнгийн Чэмид гочоо олар өөрүшкү-биле чугааладылар.

Моолдуң Завхан аймактан келген журналистерни Таңдының «Революцияның чалбыжы» совхозтуң партком секретары А. В. Зоров, СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи О. М. Дамчай болгаш оон-даа өскелер чылыы-биле уткуп ап, районнуң, совхозтуң ажыл, амыдыралы-биле таныштырганнар.

Магалыг каас-чараш бойдус чурумалдыг черде Арпактарның чайлаанга моол аалчылар чедип, оларның ажыл-ижи-биле таныжкан. Аалдың эр ээзи Камбаа Алексеевич Арпак курортка дыштанып турган. Ынчангаш оон өөнүң ээзи Делгермаа Моламдаевна Арпак малчын амыдыралын аалчыларга сонуургадып, аяк шайын, ажын-чемин делгей салып, аалчыларын хүндүлеп шайлаткан.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЧУРУКТА: моол аалчылар Делгермаа Моламдаевнаның аалында.

Авторнуң фотозу.

БАШТЫҢЧЫГА ТУРАСКААТКАН

«Медальон уран чүүлүнде В. И. Ленинниң овур-хевири»— деп темага делгелге Улан-Баторга болган. Ону баштыңчының Москвада Төп музейи белеткээн.

Мөңгүнден, каңдан, честен, хүлерден, шаажаңдан кылган, хевириниң болгаш хемчээлиниң талазы-биле аңгы-аңгы медальоннарда Ильичиниң портрединиң рельевин сиилбээн. Медальоннарны Совет Эвилелинге, Болгарияга, Венгрияга, Вьетнамга, ГДР-ге, Моолга, Польшага, Чехословакияга, а ол ышкаш Португалияга, Францияга болгаш оон-даа өске чурттарга кылган. Оларның аразында эң ховар дээн 1919 чылда, Октябрь революциязының ийи чыл оюнга тураскаадып, скульптор Д. Степановтуң кылганы 12 аңгы хевириниң медальоннары бар. Олар В. И. Ленинниң амыдыралын болгаш революсчу ажыл-херээн чугаалап турар.

БАЗА БИР ДЕЛГЕЛГЕ

«ССРЭ-де иениң болгаш чаштың кадыкшылының камгалалы» — Улан-Батор хоорайда совет эртемниң болгаш Культура бажыңынга чоокта чаа болган делгелгениң экспозициязының ады ындыг.

Делгелгени совет эртемденнер болгаш эмчилер үдеп чораан. Ноябрьның ол эге хүннеринде олар моол өңнүктериниң мурнунга лекцияларны номчаан, моол, совет эртемденнерниң, эмчилерниң кады кылганы эртем-практиктиг конференцияларынга, «төгерик столдарга» киришкеннер.

Чоннуң өзүлдези бедик болуп турар ол чурттуң (чыл санында чоннуң өзүлдези 2.7 хуудан кудулавайн турар) эмчилери болгаш специалистери делгелгени улуг сонуургал-биле хүлээп көрген болгаш моол медицинада чугула дээн айтырыгларны ужуражылгалар үезинде көдүрүп, оларны совет эртемденнер-биле кады сайгарган.

Ие-чаштың камгалалы чугула дээн күрүне ужур-дузалыг айтырыг деп санавышаан, акы-дуңма моол чурту тускайжыттынган албан черлериниң четкизин улам көвүдедир дээш улуг күжениишкинни үндүрүп турар. МАР-да бөгүн уругларга аъш-чем белеткээр цех, ажылдавайн турар божудулга бажыңы чок суму чок. Республиканың найысылалында эрткен чылдан эгелеп тускайжыттынган төп ажылдап турар.

Эртем-техниктиг депшилгениң сөөлгү чедиишкиннерин медицинага ажыглаарының, эмнээриниң арга-методун болгаш диагностиканы сайзырангайжыдарының, эмчилер белеткээриниң база оларның мергежилин бедидериниң талазы-биле Совет Эвилели МАР-га улуг ачы-дузаны чедирип турар.

Моол өңнүктерниң дилээ-биле организастаан ол делгелге — акы-дуңма ийи чурттуң удур-дедир демнежилге, деткижилгезиниң база бир херечизи.

(«Новости Монголии» солундан).

НАЙЫРАЛЧЫ БАЙЫРЛАЛДА

Тес-Хем район Моол Арат Республика-биле кызыгаарлаш, кожа чыдар. Ынчангаш бистиң ада-өгбелеривистен эгелээш, амгы бо хүннерге чедир ийи чурттуң чонунуң аразында найыралчы харылзаалары улам быжыгып орар. Өңнүктери-биле найыралын быжыглап, тес-хемчилерниң ажыл-агыйга оларның-биле арга-дуржулгазын солчуру, спортчу маргылдааларны чылдың-на эрттирери чаңчыл апарган. Оон тодаргай чижээнге сентябрьның бир дыштаныр хүннеринде эрттирген совет-моол найыралга тураскааткан спортчу хүннер хамааржыр. Район төвү Самагалдай суурга эрткен ол дыштанылга хүннери байырлал шинчиже кире берген, кижи бүрүзү, чалаткан аалчылар аразында чугаа-соот солушкан, омак-хөглүг, арыннарында хүлүмзүрүг чайынып турган.

Бо спортчу маргылдаага моол өңнүктерниң спортчу төлээлери, Кызыл хоорайдан, Өвүр, Улуг-Хем районнардан төлээлер кээп киришкен. Маргылдааның баштайгы хүнүнде волейболга, стол теннизинге, шыдыраага оюннар болган. Ооң түңнелинде эр улус аразында болган стол теннизинге район эмнелгезинде кол эмчиниң оралакчызы Олег Коловиш Шыырыпчык бирги черни алган. Ийиги черни МАР-ның төлээзи Дагба Сурэн ээлээн. Херээжен спортчулар аразынга болган оюнга Улан-Удэниң культура институдунуң доозукчузу Елена Допдувай бирги черже үнген. Ийигизин — МАР-дан аалчы Дэлгэр алган.

Шыдыраа маргылдаазынга Сергей Санчы, Делег Апанчор олар шылгараан. Ол-ла маргылдаага моол спортчу Баян Баяр херээженнер аразындан тиилекчи болган.

Маргылдааның ийиги хүнүнде тыва хүреш онзагай черни ээлээн. Ол хүн дымыралы чаъстап турза-даа, ол найыралга моондак болбаан. Көрүкчүлерниң болгаш чалаткан аалчыларның тура соруу өшпээн, туткан холдары улам дынзаан. «Тыва чурту черле ындыг, дымыралы чаъстап турар» — дижип, аразында чугаа-соотту улам өскүдүп-даа турарлар бар. Ол черле чөп. Оюн-баштак, хөглүг-чугаа, отче кагган серге чаа-ла деп чүве бар. Оон-моон чыылган мөгелерниң аразында ат-сураа алгый берген бистиң республиканың мөгелери Шимет Сүктер, Роберт Хомушку, Тактал Түмен, Василий Чазыр, Сергей Данзаа олар бар. МАР-дан чаладып келген мөгелер, аймак арзыланнары — Юмрийн Эртиз, Янжаа Куржап олар чараш аргаларны ажыглап, онзагай девиири-биле көрүштүг-ле болган. Хүреш эгелээр мурнунда, совет-моол найыралга тураскаадып, дөрт моол, дөрт тыва мөгелерин шенелде хүрешче үндүрген. Олар кымнарыл? Мөгелер Шимет Сүктер, Максим Дажываа, Сергей Дандаа база Василий Чазыр, аалчылардан Юмрийн Эртиз, Янжаа Куржап дээш өскелер-даа бар. Тыва мөгелер МАР-ның аймак арзыланы Юмрийн Эртизден өскезин октап алганнар. Ийе харын, мөге кижиниң майыы кадырык дижири-ле үндезинниг.

Оон улаштыр алдан дөрт мөгениң девии хөгжүм үделгези-биле эртти. Көрүштүг-ле болган. Ээриниң эрези, дээлдигенниң дежии-биле ойнап эгелээн мөгелер көрүкчүлерниң сеткил-хөңнүн сергедипкен. Алдан дөрттүң хүрежинге аймак арзыланы, күш-культура башкызы Янжаа Куржап шүглүп үндү. База-ла аймак мөгези, тракторист Юмрийн Эртиз ужуурлешкен. Бистиң республиканың аныяк мөгелери Айвар Суванпии («Чодураа» совхозтан), Михаил Түлүш («О. Шыпаа» совхоз) олар үшкү, дөрткү черлерни алган.

Совет-моол найыралга тураскааткан спортчу маргылдааларның солун, шыңарлыг эрткенин демдеглээри чугула. Ойнап-хөглеп, кады дыштаныырындан аңгыда спортчу оюннарга, ылаңгыя хүрешке, аңаа девииринге мергежилдерин солчурунга бо эрткен найырал хүннери бистиң спортчуларга дыка ажыктыг болган.

Чимит ӨӨЛЕТ.
Тес-Хем район.

Бир айтырыгга хамаарыштыр

АЛБАДАВАС

Хоочун башкы О. Намчылак «Шын» солунга «Концепциялар-биле чугаалажып орар» деп чүүлүнде башкылаашкын ажылынга хамаарыштыр бодунуң шенеп турган арга-дуржулгазын бижип турары солун. Ам бистиң таптаашкын дижип турарывыс чүгле ужур эдертир, кандыг-даа чаа санал-оналдарны буруу шавар чорук улус өөредилгезиниң шугумунга турган. Ынчангаш О. Намчылакты бодунуң чаа саналсүмезин бир дугаар-ла дидими-биле көдүрген башкы кылдыр санаар апаар.

Шынап-ла, та кымның, та кажангы айтырышкыны чүве ийик, тыва школаларга чедиги класстан, харын-даа дөрткү-бешки класстардан эгелээш, тыва дылдан өске бүгү эртемнерни чүгле орус дыл кырынга башкылаарын шуут албадаар чүве болгай. Мен база ону хажык чокка үргүлчү күүседип келдим. Оон эки орустаар өөреникчилер-даа үнмээн. Өөреникчилерниң эки билбейн барган материалын тывалап бичии тайылбырлап бээрге, кичээлге олурушкан дарга «Боду безин тывалап турар башкы-дыр»— дээш ол кичээлди кончуг багай эрткен кылдыр санаар. (Тыва башкы бүрүзү-ле орус дылды чүс хуу билбезин маңаа айтыр апаар).

Мындыг чорук орус дылды өөренииринге хензиг-даа дуза катпас, харын дужамык болур. Бодап-даа көрүңер: өөреникчини бодунуң чугаалап турар дылынга (төрээн дылынга) сааладыр номчуптар, сөстерни болгаш домактарны частырыг чокка бижиптер кылдыр өөредип чаңчыктырбайн чыткаш, оон билбес дылынга номчуп, бижип турар кылдыр канчап өөредирил. Тыва өөреникчилерниң орус дылды багай өөренип ап турарының бир чылдагааны оларның төрээн дылын эки билбезинде. Ынчангаш школаларга тыва дылдың шактарын казып турары шын эвес. Тыва школаларга орус дыл биле тыва дылдың шактарын деңнештирзе чогуур. Өөредилгени чергелештир чорутса, азы тыва дылды бичии мурнадыр чорутса, улам таарымчалыг-даа ышкаш. Тыва дыл кичээлинге кылыг сөзүн бөгүн өөренген болза, а орус дылга даарта азы соңгузу хүн өөредир дээн чижектиг.

Бистиң Черби дузалал школазының тыва класс бүрүзүнде тыва дыл неделяда чүгле 2 катап келир. Ындында-ла дыл-домаа чевең, угаан-медерели четче сайзыраваан чаш кижилерниң төрээн дылын мынчаар казып каантарга, ам кажан угаан-медерели сайзыраарыл? Оларның төрээн дылынга шын чугаалап, бижип база номчуп турар кылдыр өөретсе, ам угаан-медерел сайзыралып алыр ужурлуг уруглар эвеспе. Чамдык өөредилге номнары орус дыл кырында-даа болгай-ла, а өөреникчи ону номчааш, утказын билип ап турар болза, кончуг эки. Орус дылды өөренииринге өөредилгениң бо хевири дыка дөгүм. Мындыг өөреникчилер чоорту боттары-ла кандыг-даа албадал чокка, орустап харылай берип болур.

Ынчангаш тыва школаларга тыва дылдың турза чогуур туружун дарый шиитпирлезе чогуур. Бо чылын үнгүлээн 253, 254, 259 болгаш 260 дугаарларлыг «Шын» солунга төөгү эртемнериниң доктору Ю. Л. Аранчынның «Совет-француз коллоквиум» деп чүүлүнде Сибирьниң Соңгу чүктүң болгаш Ыракы чөөн чүктүң биче буурай улустарының дылдарының болгаш культураларының дугайында хөй янзы эртем ажылдарын сайгарып көргүлээп болду. Бистиң тыва дылдың болгаш культураның бөгүнге чедир сайзыралы болгаш моон соңгааргы салым-чолу база бо коллоквиумнуң айтырыгларынга дорту-биле хамааржып турган. Ынчангаш ол совет-француз коллоквиумнуң материалдарынга үндезилээш, тыва дыл болгаш тыва культура дугайында эртем конференциязын эрттирзе деп саналдыг мен. Аңаа тыва школаларга тыва дылдың кол эртем болурун чугаалажып көрзе.

Моңгуш ЭРГЕП.
Кызыл район.

ИЙИ ДЫЛГА

Хоочун башкы О. Намчылактың чүүлүнде тыва школаларга уругларның «ыыт чидер» чоруу чедиги класстан эгелээр деп бижээш, оон ынай тайылбырын берген болду. Ол, шынап-ла, ындыг. Тыва дылдан өске эртемнерниң орус дыл кырынга башкылаары бистиң районга 1986 чылдан эгелеп алдыгы класстан эгелээн чүве. Мен бодаарымга, бо айтырышкын көдээ школаларның өөреникчилеринге эртемнерниң үндезиннерин шиңгээдип алырынга шаптык болган. Чүге дизе оларның орус дылды билириниң деңнели төп черлер ямаанчок, кожазында хоорай школаларының өөреникчилериниң деңнелинден безин оранчок куду боор турар. А өөредилге номнары шуптузу орус дыл кырында болгай. Херек кырында көдээ школаларның 6, 7 классчылары орус дыл кырында номнарны номчааш, шоолуг-ла чүве билип ап шыдавайн турарлар. Багай демдек албас сорулга-биле олар чүгле шээжилеп ап азы конспект дузаалы-биле харылап турарлар. Мен өөредилге номнарын тыва дылче очулдурар дугайында айтырыг тургуспайн тур мен. Мээң бодалым мындыг: тыва уруглар боттарының дылынга харылаза кандыгыл. (О. Намчылактың сүмезин ёзугаар). А өске эртемнерниң башкылары чамдык билдинмес берге чүүлдерни тыва дылга тайылбырлаар болза кандыг ирги? Моон уламындан уруглар харын-даа төөгү, бойдус, математика болгаш өске-даа эртемнерге билиин кызыдап, сонуургалы кудулап турар деп бодаар мен.

Тава АВЫР.
Шуйнуң санаторий школа-интернадының башкызы.
Бай-Тайга район.

ШУПТУЗУ ҮШ-МУҢЧУЛАР

Таңды районга эрткен чылын үш-муңчу саанчылар клувун республикага бир дугаар ажыткан. Сезен чылдарның эгезинде ийи муң ажыг литр сүт сагган саанчыларга чүгле «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының ийи саанчызы — Нина Волошина биле Валентина Курзакова бир саар инекке оңаштыр 2500—3000 килограмм сүт саап ап, шалыпчыларның одуруун баштап турганнар. Ам бо хүннерде ол ажыл-агыйның 14 саанчызы бо чылын үш муң килограмм сүттү саап алыр аргалыын он бир айларның түңнелдери бадыткаан.

Таңдының үш-муңчу саанчылар клуву республикада баштайгы мурнакчы дуржулганың төвү болур. Ол кыска эрткен үениң иштинде элээн ажыктыг, солун угланыышкыннарны тып ажылдай берген. Район төвү Бай-Хаакка, Сосновка суурга дуржулга солчуушкуннарын, өөредиглиг семинар-кичээлдерни доктаамал эрттирип турар. Бай-Хаакка болуп эрткен сөөлгү чыышка он айларның түңнели-биле инек бүрүзүнден 2636 килограмм сүттү саап алганы дээш, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының төп сүт-бараан фермазының коллективин долузу-биле үш-муңчулар клувунуң кежигүннеринге хүлээп алган.

Саанчыларның ортузунда эң эки көргүзүглүү Чечек Самыковна Оюн чедип алган. Ол саар инек бүрүзүнден 2968 килограмм сүттү сагган, чыл планын хуусаа бетинде күүседипкен. Оон өөрү саанчылар Надежда Оюн, Галина Журавина, Минчей Кыргыс 1989 чылдың үлүүнге кириштир ажылдап турар.

Клубтуң составы чаартынган болгаш өскен. Үш-муңчу 30 саанчының он тозу «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйындан, дөртү Тока аттыг совхозтуң Кулузун СБФ-тен база бир дөрт саанчы «Революцияның чалбыжы» совхозтуң Краснояровка СБФ-тен, ийизи ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаак фермазындан, бир саанчы «Россия» совхозтан болуп турар. Бо клубтуң кол сорулгазы — дуржулга-мергежилин солчуру, четпестерниң чылдагааннарын илередири, эки түңнелдерни канчаар чедип ап турарын сүмележири болгаш өске-даа айтырыгларны шиитпирлээри.

Алдын-оол АЖИ.
«Красное знамя» солуннуң корреспондентизи.

ЫТ КӨВҮДЭЭРГЕ...

Кижиниң шагдан тура иделиг эжи ыт чорааның билбес кижи чок боор. Шынап-ла, эки ыт ээзин черле каар эвес. Бажың ээлээринге, мал-маган кадарарынга ыттың ажыы улуг.

Бистиң Кызылывыста база хөй-хөй хамаатылар ыт тудуп турар. Ында багай чүве кайып турар: кым-даа бажың-балгадын хайгааратпай, дириг амытанны кээргээр чорукка ажы-төлдү өөредиринге база ыт дузалыг. Бо талазы-биле хомудалым чок. А ээзи чок ыттарга хамаарыштыр каш сөс чугаалаар бодап тур мен. Олар бистиң хоорайывыста аажок хөй. Ылаңгыя сөөлгү үеде баглыг-даа, баг чок-даа сүржүп алган маңнажып чоруур өөр ыт кудумчуларга бо-ла чоргулаар. Чамдыктары эрткен-дүшкен кижилерже ырлажыр. Ындыг өөр ыттың айыылы черле улуг. Амгы үеде янзы-бүрү аарыглар бар болгай, оларны-даа ыт нептередип болур. Ол-ла мөөң чорааш, уруг-дарыг-даа ызырып, мал-маган-даа тудуп болур. Ынчангаш ол черлик ыттарны тургуспазының хемчээ хоорайның чурттакчы коммунал ажыл-агый эргелелинден негеттинип турар.

Ирина БАВУН-ООЛ.
Кызыл хоорайның чурттакчызы.

Республиканың бокска маргылдаазы

ШУМОВ АЛЫШКЫЛАРНЫҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Тес-Хем районнуң Самагалдай суурга Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң шиитпирлээни-биле Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери Шумов алышкыларның шаңналы дээш республиканың бирги бокс маргылдаазы болуп эрткен.

Суурнуң Комсомольская кудумчузунда Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге тураскаалга районнуң удуртукчулары, спортчулар маргылдааны ажыдар мурнунда шиви будуундан кылган боодалдарны салган. Культура бажыңының сценазынга лозунну азып, рингини херипкен. Маргылдааны организастап эрттирер комитеттиң даргазы, СЭКП райкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизи С. Д. Хертек ажыткаш, СЭКП райкомунуң бирги секретары С. М. Достайга сөс берген.

Ол районда бокстуң сайзыралын Самагалдай суурдан ССРЭ-ниң бокска спорт мастерлери, кандидаттар, тренерлер болганнарны, бо хевирге спортчуларның болгаш чоннуң сонуургалын демдеглээш, маргылдааның киржикчилеринге чедиишкиннерни күзээн. ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары А. С. Санчат, районда спорт комитединиң даргазы А. С. Алдын-Херел, маргылдааның кол судьязы Г. В. Ананьин олар спортчуларга байыр чедирген нер.

Маргылдаага Барыын-Хемчиктен, Кызыл хоорайның кедээ ажыл-агый техникумундан болгаш уран чүүл училищезинден, Самагалдайның командаларындан ниитизи-биле 60 кижи киришкен.

Ийи хонук үргүлчүлээн маргылдааның түңнелинде 46 кг деңзиге Дмитрий Болат-оол (Самагалдай), оон өрү деңзилерге Виталий Бирилей (Кызыл), Шоюн Омак (Самагалдай), Алдын-Херел Чооду (Самагалдай), Шолбан Бумбажай (Кызыл), Анатолий Солагай (Самагалдай), Александр Даргат (Самагалдай), 67 кг деңзиге Юрий Сат (Кызыл) шылгараш, чемпионнар болган.

Тиилекчилерге бирги чергениң дипломнары, чемпион кожаалары болгаш өртектиг белектерни тывыскан.

Комитеттиң шиитпири-биле «Тиилелгеже чүткүл» деп тускай шаңналды Маадыр Сарыгларга (Самагалдай), «Эң эки техника-тактиктиг халдакчы» деп шаңналды Шолбан Бумбажайга (Кызыл), Омак Шоюнга (Самагалдай), «Тактиктиг болгаш техниктиг боксер» деп шаңналды Дмитрий Болат-оолга (Самагалдай) болгаш «Эң эки көрүкчү» деп шаңналды Орус-оол Оюнга тывыскан.

Келир чылдарда болур маргылдааларга өске-даа районнардан боксерларны чалап, массалыг эрттирерин оргкомитеттиң даргалары, кежигүннери шиитпирлеп, бирги маргылдааның организастыг эрткенин эки деп демдеглээш, Арменияга болган халаптыг чер шимчээшкининге качыгдааннарның човуланыын, кажыдалын боттарының-биле бир дөмей кылдыр хүлээп көрүп, маргылдаадан кирген орулганы № 700412 агар санче шилчидерин шиитпирлээн.

Мындыг маргылдааларны эрттирери интернационалчы кижизидилгеге ажыктыг.

Вячеслав МОНГУШ.

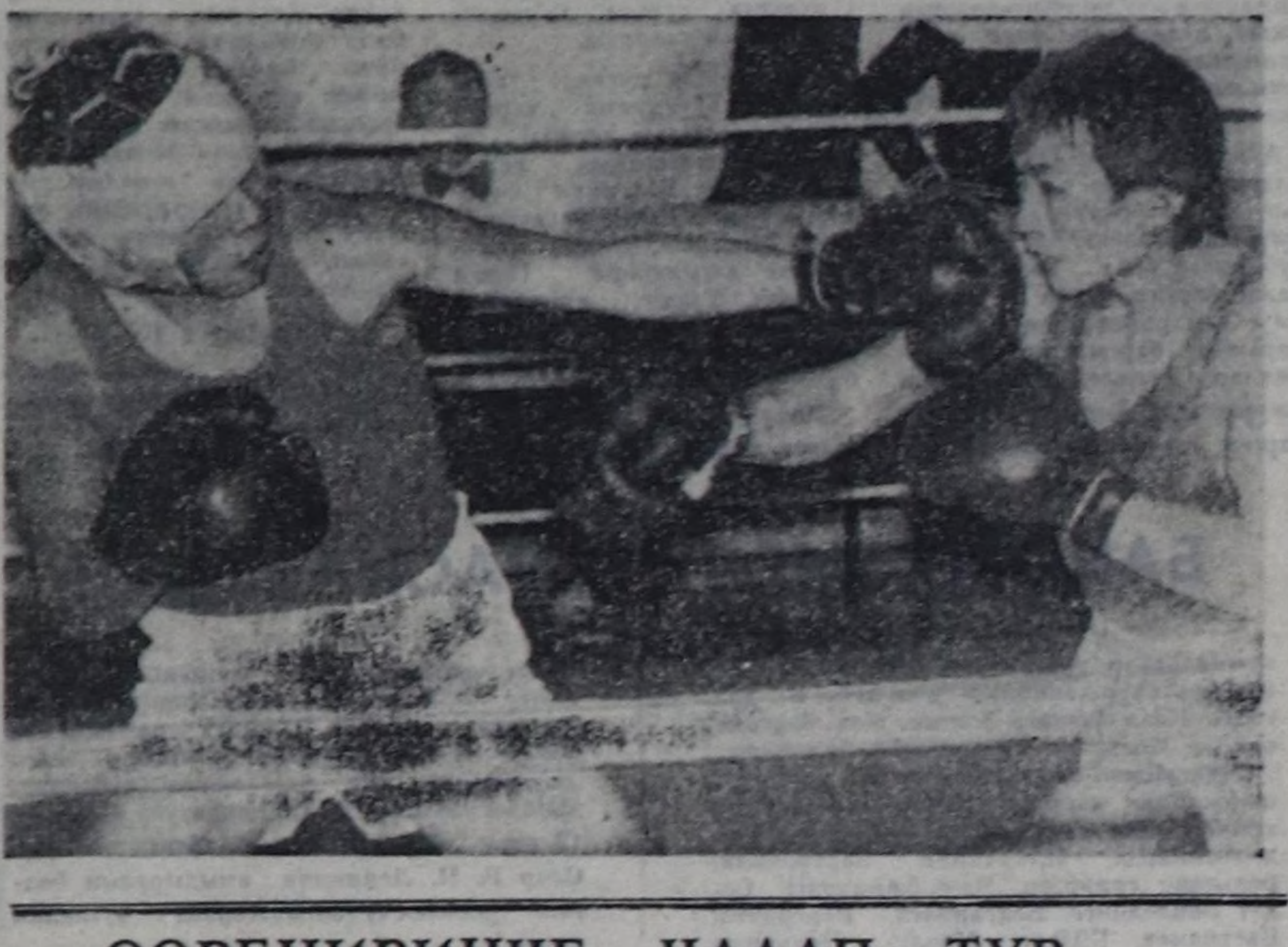

ЧУРУКТА: маргылдаа үези.

Саң-Хөө **ШОЮНҢУН** фотозу.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң хүндүскү салбырларынга курсантылар чыып алырын Тыва АССР-ниң ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга — ийи чыл.

Школалар ИХМ органнарынга ажылдадыры-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемниг специалистерни белеткеп турар.

Хүлээп алырының негелделери:

Омскиниң, Волгоградтың, Горькийниң, Рязаньның, Уфаның, Тюменьниң, Хабаровскиниң дээди школаларынга, Ленинградтың Политиктиг дээди училищезинге, а ол ышкаш Москваның, Новосибирскиниң, Красноярскиниң, Брянскиниң, Калининградтың, Воронежтиң, Краснодарның, Владимирниң, Барнаулдуң ортумак школаларынга, а ол ышкаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге 30 хар чедир назылыг эр, Совет Армияның хүрээлеңинге шериг албанын эрткен, ортумак эртемниг, кадыкшылының талазы-биле ИХМ органнарынга ажылдап шыдаар кижилерни хүлээп алыр.

Школага кирерлер орус дылга болгаш литератургага (бижимел), ССРЭ төөгүзүнге, обществоведениеге (чүгле дээди школаларга кирерлер), а Ленинградтың болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге кирерлер төөгү орнунга математикага шылгалдалар дужаар.

Өөредилге черлеринге кирерин күзээннер 1989 чылдың май 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинге эмчи комиссиязын эртери-биле келир болгаш дараазында документилерлиг болур:

кадыкшылының дугайында эмчи шинзылгазы, ортумак эртемниң дугайында аттестат (боду-биле), шериг биледи азы кирр бижидилге дугайында херечилел, сөөлгү ажылдап турган чериндеп азы өөренип (албан эрттирип) турган чериндеп бүдүрүлге болгаш партия, комсомол характеристиказы, 3х4 см хемчээлдиг бөрт чокка 4 фото-чурук (булуң чок). СЭКП азы ВЛКСМ хооркомундан, райкомундан өөредири-биле чоруткан бижик.

Кирериниң шылгалдаларын дужаары-биле Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге чериниң турар черинге чедир болгаш оон дедир кээриниң орук халас.

Дээди өөредилге черлеринге кирериниң шылгалдаларын август 10-дан 25-ке чедир, а ортумак өөредилге черлеринге — сентябрь 15-теп 25-ке чедир чорудар.

Конкурсту шыдап эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр кирр санаар болгаш оларны халас чем, идик-хеп болгаш общежитие-биле хандырар. Айда 40 рубль стипендия төлээр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден № 107 кабинеттен тодарадыр. Телефону — 92-3-88.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызыл хоорккүскомунуң тудуг болгаш архитектура херектериниң талазы-биле килдизи хоорайның хем ол чарында болгаш чөөн талазында чурттаалга районнарын келир үеде кандыг янзылыг тудуп сайзырадырын планнап көргүскен төлевилелдерни сонуургап көөрүнче Кызылдың чурттакчыларын чалап тур. Төлевилелдер делгелгезин Чурукчулар бажыңында организастаан. Декабрь 19—25 хүннеринде 10 шактан 19 шакка чедир ажылдаар.

Хамаатыларның кирген саналдарын барымдаалап тургаш, төлевилелдерни чаартып кылып болур.

* * *

ТЫВА АССР-НИҢ БОЙДУС КАМГАЛАЛЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ күрүне комитеди комитеттиң дараазында килдистеринге ажылдаарын күзээн улус ажыл-агыйының тускай эртемниглери-биле беседа чорудуп турар:

— сут болгаш балык курлавырларын камгалаары;

— чер курлавырларын, үнүш болгаш дириг амытаннар камгалаары;

— атмосфера агаарын камгалаары;

— бойдус байлааш ажыглаарының экономиказы, үр чылдыг программаларның болгаш планнарның экономиказы;

— экологтуг шенелде, бойдус байлааш ажыглаарын нормалаары болгаш шиитпирлээри;

— эртем-техниктиг информация болгаш экологтуг пропаганда;

— план-сан килдизи.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде № 315 кабинетке ажыл үезинде 9 шактан 18 шакка чедир хүлээп алыр. Телефоннары — 3-42-33, 3-28-34.

* * *

Кыштың соок үези келгени-биле холбаштыр Балгазын, Самагалдай болгаш Эрзин суурларда автозаправка станцияларының хууда автотранспорттуг кижилерге бензин бээриниң шак үезиниң өскерилгениниң дугайын республиканың нефть продуктулар эргелели дыңнадып тур.

Хууда автотранспортка бензинни **бо чылдың ноябрь 1-ден эгелээш 1989 чылдың март 1-те чедир 8 шактан 19 шакка чедир бээр.**

КАА-ХЕМ РАЙОН СОВЕДИНИҢ КҮҮСЕКЧИ КОМИТЕДИНИҢ КУЛЬТУРА КИЛДИЗИ районнуң Ильинка, Бүрен-Бай-Хаак, Бүрен-Аксы, Бояровка, Кундустуг, Бүрен-Хем кедээ культура бажыңнарынга ажылдаар уран чүүл ажылдакчыларын чалап тур.

Ол черлерге ажылдап келгеннер кол ажылындан аңгыда уруглар садтарынга, школаларга дакпырлап ажылдап болур. Ийи ай ажылдаан соонда совхозтар дирекциялары оларның шалыңынга 30 хуу немелде төлевирни кылып берип болур. Орук чарыгдалын бүрүн төлээр. Чурттаар чер-биле хандырар.

Айтырыгны дараазында черлерге тургузар: Кызыл хоорай, Советтер бажыңы, Культура министерствозунуң кадрлар килдизи. Телефон № 3-23-83. Сарыг-Сеп суур, райкүскомунуң культура килдизи. Телефоннар №№ 91-455, 91-551.

* * *

Тываның күрүне филармониязынга кол бухгалтер, бухгалтер болгаш чолаачылар херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Щетинкин база Кравченко кудумчузу, 58. Телефону — 2-49-40.

Хостуг үе: ону канчаар эрттирерил?

ЧАЛГААРААР-ДАА ЧАЙ ЧОК

Хостуг үе дугайында «Шынның» редакциязының көдүрген айтырыын деткип, ол айтырыг талазы-биле эш-өөрүмнүң, ылангыя аныяктарның санал-оналын дыңнаксадым.

Кижи болуру чажындан деп үлегер домактың утказы дыка таны. Кижи чажындан тура өг-бүлезинге кандыг кижизидилге алыр боддур, ол-ла мөзү-шынары-биле амыдыралдың оруунче кирер деп бодаар мен. Бир-тээ чугааны кижизидилгеден эгелээш болганымда, баштай ада-иемдугайын чугаалаайн. Ажы-төлүнүң ажы-чаңының, мөзү-шынарының хевирлеттинип тургустуварынга ада-иениң үлегери эң улуг салдарлыг болур болгай. Олар Бии-Хем районнуң Сесерлиг суурга чурттап, кайызы-даа кедээ ажыл-агыйның специалистери чораанар. Школачы чылдарымда башкыларымның: «Сээң ачаң спортка хандыкшылдыг, бистиң районнуң спортчуларының бирээзи чораан...» — дээрин бо-ла дыңнаар мен. А улуг улустуң: «...ачаңар ажыл дээрге аптаар хыраны, аал-оранын-даа уттуптар, аъдын мунгаш хонук-хонуу-биле малчыннар турлагларын кезип, ажылдап чораан. Кончуг-ла эрес кижи» — дижирлер. «Холу чемзиг, ажылгыр-кежээ, арыг-силиг» — деп, ававыс дугайын кожаларывыс база мактаар турду. Ада-иемдугайында мындыг чылыг сөстерни дыңнаары кымга өөрүнчүг эвес боор. Ада-иемниң эки чаңчылдарын кым үлегерлеп алыксавас деп. Назы-хары улгады-даа бергеш, ававыс, ачавыс кино, концерттен чыда калбас чордулар. Авамның даргалааны агитквартираның шаңналдыг черин ээлеп, ачамның малчыннарның агитатору, школага төреддер комитединиң даргазы чорааның утпаан мен. Билип кээримге-ле, авам, ачам азыраан малдыг, делгем огородтуг чордулар. Бистер ол бүгү дузалал ажыл-агыйга чаңчыгып, ада-иевиске дузалажып дээш анаа черле олурбас бис, чалгаараанчыг эвес-даа болур чүве. Кажан ававыс, ачавыс ажылдан кээрге, бажыңывыска чугаа-соот, каткы-итки дола бээр. Олар бистер-биле деңге баштактанчыр, тывызыктажыр, боттарының өгбелериниң ойнап чораан оюннарын биске өөредир, боттарының амыдыралындан солун чүүлдерни чугаалап, өөредиглиг сургаал чагыгларны бо-ла кылган орардар чүве.

Чайгы дыштанылга үезинде мал тарыыр, мал чуур черлерже ачавысты бо-ла эдерер бис. Ол бүгү ажылдарга, малды эмнээринге чугула аргаларны ачавыс айтып чорду.

Бодум хуумда уран чүүлге ынак, башкы болурун күзеп чордум. Күзелим боттанган. Баштай уран чүүл училищезин, оон соонда 1985 чылда, күрүнениң Кызылда педагогика институдунуң педагогика факультедин доозуп алдым. Амгы үеде республиканың туберкулёзка удур диспансериниң уруглар салбырында кижизидикчи башкы болуп ажылдап тур мен. Тодаргайлаарга, эмнелгеде эмнедип чыдар уругларга кижизидилге ажылын чорудуп турарым ол.

Ажылдан дашкаар хостуг үени канчаар эрттирип турар мен? Бажың ажылынга хостуг үе хей үнер. Ол ажылга бистиң өг-бүлевисте ылгал чок. Уругларым ачазы ИХМ шугумунда ажылдап турар. Оглувус тос, кызывыс ийи харлыг. Бажың иштин арыг-шевер тургузарын, аяк-шава чуурун, дуңмазын ойнадырын оглувус бодунуң хүлээлгези кылдыр билип турар. Ол бодунуң эки туразы-биле идик-хевин базып ап, ак моюндурууун илип алыр. Бис чогувуста боду дагаа чуургазын үске быжырып, шайны хайындырып алыр. Бичии уругларны ону-мону кыл деп албадаары шын эвес. Бир эвес уругну албадаар, оон кедерезе копчуур, ынаар алгырып чүве чугаалаар болзувусса, ол ожеш кижи кылдыр өөр. Оглувус Кызылдың № 2 ортумак школазында өөренип турар. Өөредилгезинден болгаш бажың ажылындан хостуг үезин самбо секциязынга эрттирер. Бичии кызывыс алызы чүнү кылыр боддур — шуптузун өттүнер. Чаш кижилерниң ындыг күзелдиинден ойталап, оларны хорул болбас. Ажылдан, бажың ажылындан хостуг үевисти номнар, солуннар, журналдар номчуурунга, олардан чугула деп шилип алганывыс чүүлдерни сайгарарынга ынак бис. Театр, кино, концерт, спорт, музыка дыңнаары — өг-бүлевистиң хандыкшылы, күзели.

Ачавыс аъш-чем кылырынга, идик-хеп чуурунга, уруг-дарывын алчырынга чажам дивес. Өг-бүлеге кылыр ажылды ол херээжен кижиниң, бо эр кижиниң деп чууй кагып-даа турбас бис. Планнап алганывыс аайы-биле деңге кылып чаңчыга берген болгаш бергедежип-даа турбас бис.

Ниити чуртталга бажыңында чурттап турар бис. Кады чурттап турар эш-өөрүвүс дегере-ле аныяктар. Чайгы үеде, ажыл соонда хостуг шагывыста волейбол, теннис ойнааш турунтар бис. Бажыңывыс чанында орайга чедир-ле улуг, биче кижилерниң чугаа-сооду, каткы-хөглүү үзүктелбес. Ынчангаш-ла ындыг боор, хоорайның кайы-даа булуңундан аныяктар бистиинге кээп ойнаар. Кышкы үеде база-ла оюн-тоглаавыс үзүлбес. Хостуг өрээл турган. Аңаа спортчу оюннар ойнап, солун номерлер белеткеп алгаш, дыштанылга кежээлерин эрттирип турган бис. Амгы үеде ол өрээлде чурттакчылар чурттап турар, кышкы үеде чыглыр черивис чок-даа болза, ниити чуртталга чериниң чурттакчыларынга ол шаптыктавайн турар. Чаа чыл уткаан бал-маскарад кежээлери чүгле улуг кижилерге эвес, уругларывыска дыка хөглүг эрткилеп турган.

Хостуг үе-шакты мынчаар солун болгаш ажыктыг эрттирерге, сагыш-сеткилге өөрүнчүг, эш-өөр-даа хөй болур. Кижиниң ажылдаарынга-даа чиик, көдүрлүүшкүнүг болур-дур. Хостуг үени канчаар эрттирери кижиниң бодундан хамааржыр. Ону ажыктыг, чептиг эрттирер болза-ла, кижиге чалгаараар-даа чай турбас.

Раиса ОНДАР.

БОДАЛЫМ, САНАЛЫМ

Хостуг үени канчаар ажыглаарының дугайын «Шын» солундан номчааш, бодумнуң бодалым, саналым бижиксе-дим. Хостуг үе-шакты эрттирери — ол дээрге кижилерниң боду билир хууда херээ эвес, күрүне, хөй-нииити ужур-дузалыг чугула херек деп билир мен. Чүге дизе, бисте революстуг чаартылгаларның амгы үезинде ажыл шагындан дашкаар үеде кижилерниң хостуг үезин оларның угаан-медерелиниң сайзыралынга, талантызын оттурарынга, сонуургалын көдүреринге ажыктыг кылдыр оюн-тоглаа, дыштанылга кежээлери, спортчу маргылдаалар организастап эрттирери чугула-дыр. Школаларда пионер организациязындан эгелээш, күш-ажылчы коллективтерде хөй-нииити организацияларны кижизидилге талазы-биле боттуг ажыл-херекче кирер болза эки. Бир дугаарында солуң, сеткүүл чагыдылгазындан эгелээш, номчулга конференцияларынга, чечен чогаалга дискуссия, ажык чугаа кылырынга чедир, угаан-медерел сайзырадырынга эргежок чугула ажылдардан организастаза кандыг боор. Солуннар, журналдар чагытпас, чагыдып алза-даа ында парлап турар материалдарны сонуургап номчувас, аңаа-ла эгелер улуг-каралаар эштерниң аравыста бары чажыт эвес болгай. Үстүнде адааным чүүлдерни организастаза, чоннуң номчулга культуразын бедидеринге идиг-даа болбас бе.

Амгы үеде кедээ черлерде херээженнер чөвүлелдери чоннуң хостуг үезин чеп эрттирериnче харын кичээнгейни кошкатпайн турар хөй-нииити организациязы ол деп бодаар мен. Чүге дизе чаагайжыдылга, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле кижизидилге ажылы, агитквартаалдар аразында ажыл-чорудулга дээш оон-даа өске ажылдар херээженнер чөвүлелдериниң доот харыылаар ужурлуг ажылы болу берген. А школа коллективтери ада-иелер-биле харылзааны кошкадып турар дизе частырыг болбас. Интернатта чурттап турар уруглар харын хостуг үезин плая ёзугаар эрттирип-ле тур ыйнаан, бажыңнарындан кирип өөренип турар уруглар хостуг үезин черле чеп эрттирип турар деп санавас мен. Бөлгүмнер, секциялар, отрядтар ажылы кайы-даа школаларда арыг-тас эвес. Бир эвес уругларны школаларга-ла хостуг үезин шын эрттирип билир кылдыр чаңчыктырган турган болза, солуннарда бижидип турар ышкаш, ажылдаа, өөредилге-даа чок, тонап кылаштажыр аныяктар кайын келирил. Башкылар өөреникчилерниң бажыңнарынга барбас, ында байдалды шоолуг билбес боор турар. Башкылар биле ада-иелерниң аразында харылзаа чогун өөреникчилер эскерип билип турар болгаш ада-иезинге школа баарым ол, ындыг-мындыг чүве болур деп мегелээш, боттарының туразы-биле чер кезип турарлары ол.

Школа-биле харылзаалыг, уруг-дарының өөредилгези эки, солун, сеткүүлдү хөйнү чагыдып ап, ону чеп ажыглап өөренген өг-бүлелерни школа коллективи-биле катай солуңга бижип, телевидениеге-даа үлегер-чижек кылдыр көргүзүп турза кандыг боор. Ол ышкаш ындыг өг-бүлелер-биле чергелештир школа-биле харылзаа чок, уруг-дарыг өөредилгезинче, кижизидилгезинче сагыш салбас, чагыдылга чок өг-бүлелерни база чырытса, көргүссе. Чүс катап дыңнаарының орнунга чаңгыс катап көргени дээре деп үлегер домактың утказы моон билдине бербес бе. Эът комбинадындан, хлеб заводундан дамчыдылгаларны утпаан боор бис. Ында үүрмек оор кылганнарны буруудадып, оларның адын-сывын адап, арнын көргүзүп турарга, олар кичээнир, чүгле олар эвес өскелерге база өөредиг боор чорду чоп. Ол ышкаш садыг-магазинге ээлчег чокка чүве садып ап амдажаннарны, автобустарга хөй-нииитиниң чурумун үреэрлерни база ындыг арга-биле эде кижизитсе чүл. Маңаа хөй-нииитиниң, кижи бүрүзүнүң идепкейлиг киржилгези-ле негеттинер-дир ийин.

Дондуп ООРЖАК.
Күш-ажылдың хоочуну.
Барыын-Хемчик район.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ-ДЫР

Район төвү Тээли суурга база бистиң Шуйга неделяның среда хүнүн культура-массалыг ажылдар хүнү кылдыр доктаадып тургускан турган. Шуйга ол хүннү эрттирерин агитквартаалдарга хуваап каан, график ёзугаар чайгы хүннерде солун, баш удур планнап тургускан ажылдар эртип турду. Ынчалза-даа кыш дужуп, сооп кээрге культура-массалыг ажылдар хүннерин эрттирбейн баары дыка хомуданчыг. Культура одаа — клуб чок эвес. Ол хүннерни аңаа чүге организастап эрттирип болбазыл?

Хостуг үени чүгле клубтарга организастаан кежээлер-биле кызыгаарлаары база болдунмас-ла харын. Ажылдан хостуг үезинде кым чүнү кылып алырын, бодунга, ниитиге ажыктыг кылдыр хостуг үени канчаар эрттирерин хамааты кижи боду шиитпирлээр, планнаар, өг-бүлези-биле дугуржур эвээр.

Суурувуста чамдык чурттакчыларның хурал, лекция, беседа сонуургавазын кайгаар мен. Байырлалдарга уткуштур митингилер чарлап каарга, чон чыылбас, эвээш кижи-биле эрттирерге, шынар чок болур. А аныяктарның чамдызы лекция, илеткел эрте бээрге, чүгле танцыга четкилеп кээри дыка культура чок чорук-тур, чараш эвес чаңчыл-дыр.

Хостуг үени черле канчаар эрттирзе эки деп бодап кээрге, бажыңга хүн чурумун тургузуп, даарта кылып алза чогуур ажылдарын баш удур планнап алганы дээре хире. Черле ынчаш кижи номчуур бодап, сонуургап чоруур номун-даа, кылып, бүдүрүп алза дээн күзелин-даа бодап, эптиг өйнү ажыглаар болгай. Аңаа база-ла хостуг үе негеттинер. А спортчу оюннарга киржири, кандыг кино, концерт көөрү, ол дээрге үениң байдалының аайы-биле чаагар болур чүүлдер болгай. Аргалыг-ла болза кижи хостуг үезин халас эрттирбес дээш чүткүүр. Ону бодунга ажыктыг кылдыр эрттирип алзыңза, бодунга-ла эки. Хостуг үениң ажыктыын билбес кижилер база бар деп бодаар мен.

Суурувуста хостуг үезин ажыктыг эрттирип, бажың-балгадының кодан-девискээрин арыг тудуп, огород, дузалал ажыл-агыйын кылып турарлар эвээш эвес. Ол ажылдарны херекке албас, шүшпеңнер база-ла бар.

Майны САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

ДЕТКИДИМ

Ноябрьда үнген № 270 «Шында» хостуг үени канчаар ажыглаарының дугайында айтырыгны бүрүн деткиир-дир мен. Бодум ийиги бөлүктүң инвалиди-даа болзумза, шаам-биле төрээн совхозум «Улуг-Хаяның» хөгжүлдезинге үлүүм киириштирип, огородка ногаажылап, кыжын боорга сакманчылап, чазын картофель-даа ылгажып ажылдап турар мен.

Суурувустуң клувунга чайгы үелерде болгулап турар хуралдардан, кино, оюн-концерттен чыда калбас мен, а кыжын, кадыкшылым аайы-биле харын чеде албас апаардыр мен. Чамдык улус бажыңында кылып турар ажылы шоолуг көзүлбес. Кожаларының чанында чугаалажып, бургурадыр таакпылап, ажык чок, болган-болбаан чүвелер төөгүлеп, үүрмек ажылдаржэ уругларын айбылап каап олурар хиреэзинде, хурал, шии азы спортчу оюннар чарлап каарга, чай чок болу бээрин кайгаар мен.

Чоннуң хостуг үезин ажыктыг эрттирер дээш клуб ажылдакчылары байырлалдарда, дыштаныр хүннерде солун кежээлерни организастап эрттирип турар. Харын-даа школачыларда хүреш секциязы ажылдап турар. Мээң ийиги класстчы оглум Аяс безин ында хүрежип чоруп турарынга дыка өөрүп турар мен. Уругларны ындыг чажындан бир-ле чүвеге сонуургадыы таара тудуп, оларның безин хостуг үезин ажыктыг эрттирерге, алызы барып олар үе-шакты камнап билир кижилер болур.

Бөгүн суббота азы улуг-хүн, дыштаныр хүн ышкажыл дээш хайыраан хостуг үезин удуп эрттирип турар улуска дыка-ла таарзынмас мен.

Хостуг үени ажыктыг эрттирер болза, кижиниң амыдыралынга эң-не аас-кежиктиг үе ол.

Наталья ДУГУР.
Ажылчын.
Улуг-Хем район.

ЧАА ЭРТЕМДЕННЕР

Күрүнениң Кызылда педагогика институдунуң элээн каш башкылары бо чылын эртем аттарынга диссертация камгалап алганнар. Оларга тыва дыл болгаш литература кафедразының башкызы Мира Викторовна Оюн филология эртемнериниң кандидады атка, литература кафедразының башкызы Светлана Николаевна Лебедева филология эртемнериниң кандидады атка диссертацияларны камгалааннар.

А тыва дыл болгаш литература кафедразының башкызы Маргарита Базыр-ооловна Кунгаа, «Тыва школаларның 4-6 класстарынга тыва литература кичээлдеринге проза чогаалдарын өөренири» деп темага педагогика эртемнериниң кандидады атка диссертацияны чоокта чаа чедиишкинниг камгалааш келген.

(Бистиң корр.).

ТВ

ДЕКАБРЬ 20-де

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 «Улуг оюн». 1-2 серияларлары. 10.55 — 11.05 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.30 — «Эки, музыка». 17.20 — Школа: өскерилгелер үези. 17.50 — «ССРЭ — Латин Америка: бот-боттарын билчириниң оруктары». 18.20 — Экономиктиг билиглер үндезиннери. «Агро» тележурнал. Кедээ ажыл-агыйда кооперативтер болгаш арендалыг керээлер. 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.55 — Чугула объектива. Док. фильм. 19.45 — «Улуг оюн». Уран-чечен фильм, 2-ги серияазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Киржикчилер». 22.30 — П. И. Чайковский. Концерт. 23.05 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.40 — 01.45 — Хоккей. «Известия» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — География. 7 класс. ССРЭ-ниң арга-ыяш курлавырлары. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Кижи болгаш эт-сеп. 10.35; 11.35 — Биология. 5 класс. Бурунуң ужур-дузазы. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Француз дыл. 11.55 — «Хензиг ынанышкын». Уран-чечен фильм. (Италия). 13.30 — Медээлер. 13.40 — 14.35 — «Кылып харлар чаңынга ужуражыышкын». 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги серияазы — «Оруктуң эгези».

КЫЗЫЛДАН

19.00 — «Сылдысчыгаш». Школачыларга тележурнал. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партияның XXI область конференциязынга уткуштур». «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Хоккей. «Известия» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. ЧССР биле Канаданың шилиндек командалары. 23.05—00.25 — Өнүүктер экраны. «Георг В-ниң сөөлгү хүннери». Уран-чечен фильм (ГДР—Куба).

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Музыкалыг киоск». 18.45 — Крымның экологиязы. 19.20 — «Ыры-88». 19.30 — Ритмниг гимнастика. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Кино

ДЕКАБРЬ 20-де

«НАЙЫРАЛ»: «Комиссар» 9.20, 11.30, 13.40, 15.50, 18.00, 20.10, **Бичии зал:** «Бобби» 13.00, 18.30, «Сборник мультфильмов» 16.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золотой ключик» 9.20, 13.40, «Новые сказки Шахерезады» 11.00, «Меня зовут Арлекино» 15.40, 18.20, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сила любви» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Утомленное солнце» 15.00, 19.40 (узаткан), «Эсперанса» 16.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Сладкие грезы» 17.00, 19.40 шактарда.

агаар

Республикага кезек булуттаар. Дүне чамдык черлерге биче хар чаар. Хүндүс чагбас. Барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Дүне 25—30, чамдык черлерге 18—23, хүндүс 18—23, чамдык черлерге 9—14 градус соор.

Кызылга кезек булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 28—30, хүндүс 19—21 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Индекс 54241

367000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

«ШЫННЫҢ» телефоннары

- Редактор — 3-43-34;
- оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
- приемная — 3-34-26;
- харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
- оралакчылары — 3-45-93;
- партийжа амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
- совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
- үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
- агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
- пропаганда килдизи — 3-34-57;
- культура килдизи — 3-39-15;
- информация килдизи — 3-37-11;
- чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39;
- очулга килдизи — 3-34-93;
- корректорлар — 3-34-19;
- үндүрүкчүлер — 2-27-41;
- бухгалтерия — 3-43-41;
- солун келбейн барганза — 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер.

Хемчээли 2 парлалга амазы

Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыы № 1.

Чагыг № 219. ТС—01662.